

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
KONSTITUCINĖS TEISĖS KATEDRA

INA TENČURINAITĖ

Dieninio sk. Teisės ir valdymo studijų programos TVmd4 – 02 studentė

**ASMENS TEISĖS NAUJOSIOSE VIDURIO IR RYTŲ EUROPOS ŠALIŲ
KONSTITUCIJOSE**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Prof. dr. E. Jarašiūnas

Katedros vedėjas –
Prof. dr. E. Jarašiūnas

Vilnius 2005

TURINYS

Įvadas.....	3
1. Žmogaus teisių ir laisvių samprata ir jų istorinė raida.....	6
2. Asmens teisių ir laisvių įtvirtinimas naujosiose Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose:.....	12
2. 1 Pilietinės (asmeninės) teisės ir laisvės;.....	15
2. 2 Politinės teisės ir laisvės;.....	26
2. 3 Socialinės ir ekonominės bei kultūrinės teisės.....	30
3. Žmogaus teisių ir laisvių ribojimo problema naujosiose Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose.....	36
4. Vidurio ir Rytų Europos šalių naujosiose konstitucijose įtvirtintos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantijos.....	42
Išvados.....	49
Šaltiniai ir literatūra.....	52
Santrauka lietuvių ir užsienio kalbomis.....	57
Priedai:	59
1 priedas lentelė.....	59

Ivadas

Temos aktualumas. Šiame darbe nagrinėjama asmens teisės naujosiose Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose tema. Pasirinkti šią magistro baigiamojo darbo temą paskatino kelios priežastys. Pirma, tai lėmė noras pažvelgti, kaip Vidurio ir Rytų Europos valstybės, po Antrojo pasaulinio karo keliasdešimt metų buvusios totalitarinių režimų sistemoje, per pastarąjį dešimtmetį sugebėjo įtvirtinti asmens teises naujosiose šio regiono šalių konstitucijose. Antra aplinkybė ta, kad Lietuva irgi priskiriama Vidurio ir Rytų Europos šalims, nes Lietuva yra tame pačiame geopolitiniame regione, todėl suprasti čia vykstančius procesus būtina. Ir trečioji priežastis sietina su ta aplinkybe, kad ši tema Lietuvos mokslinėje literatūroje yra palyginti mažai nagrinėjama, todėl yra prasminga ir įdomi savo naujumu.

XX a. pabaigoje Vidurio ir Rytų Europos šalys – Albanija, Bulgarija, Čekija, Estija, Jugoslavija, Serbija ir Juodkalnija, Latvija, Lietuva, Lenkija, Kroatija, Rumunija, Slovakija, Slovėnija, Vengrija – pradėjo naują vystymosi etapą, kuris paskatino esmines konstitucines reformas. Atsirado būtinybė sustiprinti demokratinės santvarkos pagrindus, demokratinės visuomenės vertybes, užtikrinti žmogaus teises ir laisves, sukurti teises sąlygas civilizuotai politinių jėgų sąveikai ir pliuralizmui. Daugelis šių šalių priėmė naujas konstitucijas: 1991 m. priimtos Bulgarijos, Rumunijos, Slovėnijos, 1992 m. Lietuvos Estijos, Čekijos, Slovakijos konstitucijos, 1997 m. Lenkijos Konstitucija. Kaip naujas reikėtų vertinti Latvijos ir Vengrijos konstitucijas, kurios buvo tikslintos arba iš esmės papildytos.

Konstitucinės reformos Vidurio ir Rytų Europos valstybėse neišvengiamai įgavo bendrą bruožą, kadangi buvo atsidūrusios panašioje socialinėje, ekonominėje ir teisinėje situacijoje. Suprantama, šie pokyčiai kiekvienoje šalyje turėjo ir savitumą, kuriuos lėmė istorinė patirtis, skirtingas valstybių politinis išsivystymas.

Panašūs procesai (savo priežastimi ir turiniu) vyko buvusioje TSRS erdvėje. TSRS sudėtyje esančias valstybes ir šiame darbe aptariamas šalis siejo priklausomybė vienam socialistiniam blokui, todėl gali kili abejonių, ar nereikėjo apžvelgti ir Nepriklausomų Valstybių Sandraugos konstitucijų. Apsisprendimą geografiškai neplėsti Vidurio ir Rytų Europos regiono lėmė keletas motyvų: pirma, Čekija, Estija, Latvija, Lenkija, Lietuva, Slovakija, Slovėnija, Vengrija yra Europos Sąjungos narės. 2007 m. sausio 1 d. pagal pasirašytą stojimo sutartį prie Europos Sąjungos prisijungs Bulgarija ir Rumunija. Albanijos, Jugoslavijos, Serbijos ir Juodkalnijos ateitis dėl ES kol kas neaiški; antra, šio regiono šalys pripažįsta Vakarų Europos šalių vertybes ir tradicijas ir orientuotos į Europos Sąjungą; trečia, šių šalių istorinis ir politinis paveldas lėmė daug bendrą konstitucinės raidos bruožą, kurie dažnai iš esmės skiriasi nuo NVS šalių.

Konstitucija yra pagrindinis ir svarbiausias šalies įstatymas. Jame suformuluotos pirminės, pamatinės teisės normos, kurios įtvirtina valstybės valdžios ir asmens santykius, politinės valdžios organizavimo principus. Ji skelbia tautos suverenitetą ir jo įgyvendinimo mechanizmą, tiesioginės ir atstovaujamosios demokratijos institutus. Taip pat konstitucija įtvirtina žmogaus ir piliečio teisinę padėtį valstybėje, jo santykius su valstybe, pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimą.

Vienos iš pagrindinių ir svarbiausių Konstitucijos pamatinių normų – tai žmogaus teisių ir laisvių nustatymas, saugojimas ir gynimas. Žmogaus teisės grindžiamos visuotinio pobūdžio vertybėmis ir yra vienodos visiems asmenims¹. Šių teisių institutas valstybių konstitucijose užima svarbią vietą, kadangi tai neabejotinai svarbiausias žmogaus teisių srities teisės šaltinis. Konstitucija neišivaizduojama be žmogaus teisių, joms pripažįstamas aukščiausios vertybės statusas, todėl akivaizdu, kad „reikšmingą vietą Vidurio ir Rytų Europos valstybių konstitucijose užima nuostatos, įtvirtinančios žmogaus teises ir laisves²“. Be to, šioms valstybėms, kurios pripažįsta demokratines vertybes, žlugus totalitariniams režimams veiksmingas žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimas tapo ypač aktualus, taigi ypač svarbu analizuoti su šiuo klausimu susijusias problemas. Reikia ieškoti atsakymų, kaip veiksmingiau užtikrinti žmogaus teises ir laisves. Ši priežastis irgi lėmė pasirinkimą nagrinėti būtent tokią temą, kadangi atsisakius spręsti minėtas problemas, neįmanoma užtikrinti fundamentalių vertybių, tokių kaip žmogaus teisės ir laisvės, įgyvendinimo.

Tyrimo objektas yra asmens teisių įtvirtinimas naujosiose Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose, kurios buvo priimtose XX a. pabaigoje, taip pat modifikuotose Latvijos ir Vengrijos konstitucijose, kurios buvo tikslintos arba iš esmės papildytos.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose įtvirtintas asmens teises ir laisves, nustatyti bendro pobūdžio panašumus ir išskirti atskiroms valstybėms būdingus skirtumus. Tikslui pasiekti iškeliami šie uždaviniai:

- pateikti žmogaus teisių ir laisvių sampratą ir apžvelgti jų istorinę raidą, įvertinti asmens teisių įtvirtinimą naujosiose VRE šalių konstitucijose;
- išanalizuoti Vidurio ir Rytų Europos šalių naujosiose konstitucijose įtvirtintas žmogaus teises ir laisves
- įvertinti žmogaus teisių ir laisvių ribojimo problemą;
- aptarti žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantijas.

Tyrimo šaltiniai. Pagrindinius baigiamojo magistro darbo teiginius ir tyrimo pagrindą sudaro pačių Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų tekstai. Žinoma, reikia pastebėti ir tai, kad konstitucinė praktika šiose šalyse gali gerokai skirtis nuo formaliosios konstitucinės teisės. Taip pat remtasi kai kuriais Vidurio ir Rytų Europos valstybių (išskyrus Estiją, kurioje Aukščiausiasis Teismas vykdo

¹ Encyclopaedia Britannica: human rights, – <http://www.britannica.com/>.

² Златопольский Д. Государственное право зарубежных стран: Восточной Европы и Азии. Москва, Зерцало, 2000, с. 147.

teisės normų konstitucingumo kontrolę) konstitucinių teismų išaiškinimais ir sprendimais, kadangi „konstituciniams teismams šiame Europos regione tenka vykdyti ne tik teisės aktų konstitucingumo kontrolę, bet ir formuoti naują, konstitucija grindžiamą, teisės sampratą.”³ Darbe remtasi publikuotais Lietuvos mokslininkų darbais, tačiau reikia pabrėžti, kad Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijos Lietuvos mokslinėje literatūroje yra mažai analizuotos. Pasitelkti tarptautiniai teisės aktai, reglamentuojantys žmogaus teises ir laisves. Taip pat remiamasi lietuviška ir užsienio teisės literatūra. Tyrimo galimybes labai praplėtė naudojimas internetu.

Tyrimo metodai. Tiriant temą, kaip pagrindinis buvo naudojamas lyginamosios analizės tyrimo metodas. Kaip pagalbiniai naudoti istorinis, loginis, sisteminis ir kiti mokslinio tyrimo metodai.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, keturi skyriai ir išvados. Į skyrius darbas suskirstytas pagal nagrinėjamų klausimų ir problemų pobūdį. Pirmajame skyriuje pateikiama žmogaus teisių ir laisvių samprata ir apžvelgiama jų istorinė raida. Antrame skyriuje atliekama Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų analizė ir atskiruose poskyriuose aptariamos atskiros asmens teisių ir laisvių grupės. Toliau įvertinama žmogaus teisių ir laisvių ribojimo problema ir galiausiai – žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantijos. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados, naudotos literatūros sąrašas ir trumpa santrauka lietuvių ir užsienio kalbomis.

³ Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste // Jurisprudencija 2002. T. 30(22). p. 55.

1. Žmogaus teisių ir laisvių samprata ir jų istorinė raida

Žmogaus teisės ir laisvės yra svarbiausia šiuolaikinio pasaulio vertybė. Tai „viena fundamentaliausių civilizuotos žmonijos kūrinų, darančių ypač didelį poveikį žmonijos raidai.“⁴ Žmogaus teisėms ir laisvėms skiriamas nemažai dėmesio, todėl tai yra viena iš svarbiausių ir populiariausių šiuolaikinės visuomenės temų, jomis rūpinasi ne tik demokratinės valstybės, bet ir pasaulio bendruomenė, jų apsaugai kuriamos institucijos.

Žmogaus teisės ir laisvės – daugiaplanė kategorija, turinti ne vien teisinę, bet ir plačią filosofinę, politinę, moralinę prasmę. Norint ją aptarti, būtina apibrėžti, kokia yra žmogaus teisių ir laisvių samprata, pagrįsti jos vertybiškumą.

Šiuolaikinėje žmogaus teisių sampratoje susipina prigimtinių ir pozityviosios teisės doktrinos. „Prigimtinių teisės doktrina žvelgia į žmogaus teises kaip į neatskiriamas nuo individo teises, kurių ištakos – protas, dievo valia, žmogaus prigimtis. Pozityvizmas žvelgia į žmogaus teises kaip į valstybės duotas, nustatytas įstatymu ar kitu teisės aktu,“⁵ tai yra įtvirtinimas konstitucijose ir kituose teisės aktuose. Šiuo metu nė viena šių doktrinų grynu pavidalu nėra populiari. Dominuoja prigimtinių žmogaus teisių samprata, kadangi bet koks žmogaus teisių ir laisvių aiškinimas galimas tik pripažįstant jų prigimtinių pobūdį.

Naujausių laikų humanistinės teorijos paprastai remiasi tuo, kad žmogus nuo pat gimimo turi nuo jo asmens neatskiriamas pamatines ir nekintamas teises ir laisves. Tuo remiasi ir Lietuvos konstitucinė doktrina. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnyje yra įtvirtinta pamatinė norma, garantuojanti ir ginanti žmogaus teises ir laisves: „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtines.“ Tai „principinė nuostata, žmogaus teisių ir laisvių suvokimo ratas.“⁶ Šias teises suteikė ne valstybė, kadangi jos kilusios iš žmogaus prigimties. Šios teisės „egzistuoja anksčiau už valstybę ir nepriklausomai nuo jos jų pagrindu formuojamas vertybinis žmogaus primatas prieš valstybę, kartu manoma, jog valstybinė valdžia kuriant teisę jau saistoma ne savo pačios leidžiamų įstatymų, o pagrindinių žmogaus teisių, pareigos jų nepažeisti, lemti jų įgyvendinimą.“⁷ Prigimtines teises ir laisves žmogus turi nepriklausomai nuo to, ar jos įtvirtintos valstybės teisės

⁴ Vaišvila A. Žmogaus teisės ir jų istorinė raida // Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. – Monografija. – Vilnius. – 2003, p. 95.

⁵ Birmontienė T. Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje // Lietuvos konstitucinė teisė: Vadovėlis. – Vilnius. – 2001, p. 275.

⁶ Jarašiūnas E. Pagrindinių teisių katalogas ir konstitucinė justicija // Žmogaus teisių apsaugos mechanizmas. Konferencinė medžiaga. – Vilnius. – 1997, p. 6–7.

⁷ Vaišvila A. Žmogaus teisių realybė – teisinės valstybės esaties matas // Asmens konstitucinės teisės Lietuvoje: konferencijos medžiaga. – Vilnius. – LKT, 1996, p. 14.

aktuose, ar ne. Valstybė jų negali atimti. Kartu su šia nuostata pripažįstama, kad išsamaus ir baigtinio žmogaus teisių ir laisvių sąrašo nėra. „Joks teisės aktas negali numatyti baigtinio žmogaus teisių ir laisvių sąrašo”, pažymi Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1995 metų sausio 24 d. išvadoje „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”.⁸ Tai reiškia, jog faktas, kad viena ar kita teisė nėra tiesiogiai įtvirtinta Konstitucijoje, nėra pagrindas neigti tos teisės konstitucinį pagrįstumą, o bet koks žmogaus teisių ir laisvių aiškinimas galimas tik pripažįstant jų prigimtinį pobūdį. Be to, Konstitucinio Teismo išvadoje minėtas teiginys patvirtina ir tai, kad įvairių šalių konstitucijose, įvairiuose tarptautiniuose žmogaus teisių apsaugos dokumentuose pagrindinių teisių ir laisvių sąrašai nėra vienodi, skiriasi ir jų turinio išdėstymas.

Panašią nuomonę dėl baigtinio žmogaus teisių ir laisvių sąrašo yra išreiškęs ir buvęs Estijos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas Uno Lõhmusas vienoje savo atskirojoje nuomonėje dėl Teismo nutarimo (2000 m. spalio mėn.), kad Estijos Konstitucijos 10 straipsnyje konstitucinių teisių ir laisvių sąrašas nėra išsamus, jį galima papildyti teisėmis, kylančiomis iš Konstitucijos dvasios ir atitinkančiomis pagarbos žmogui, socialiniu teisingumu pagrįstos valstybės ir teisės viešpatavimo principus.⁹

Teisės moksle diskutuojama dėl teisių ir laisvių sąvokų skirtingumo. Žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo požiūriu pažymėtina, kad sąvokos „žmogaus teisės ir laisvės” – tam tikra prasme sinonimai, „nes laisvės taip pat teisės, tik kitoje žmogaus funkcionavimo sferoje, į kurią valstybė negali kištis”¹⁰. Kartu pabrėžtina, kad „laisvė reiškia individo pasirinkimo platesnį spektrą be nuorodos į galutinį rezultatą ir vartojama ne visada nurodant jų įgyvendinimo garantijas, tuo tarpu tokia nuoroda yra sąvokos „teisė” būtinas atributas, teisės be jų įgyvendinimo garantijų tėra tik formulė.”¹¹

Šiuolaikinė žmogaus teisių ir laisvių samprata yra ilgo istorinio proceso ir raidos rezultatas, atspindintis kelerių šimtmečių filosofines ir teises idėjas. „Visą žmogaus teisių evoliucijos laikotarpį buvo vystomi trys svarbiausi žmogaus teisių aspektai – žmogaus integralumas (*integrity*), laisvė ir lygybė, taip pat ir pagarba kiekvieno žmogaus orumui. Šio proceso metu idealistiniai siekiai tapo ne tik kai kurių

⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Valstybės žinios, 1995-01-27, Nr. 9-199.

⁹ Taube C. Konstitucinės jurisprudencijos ir Europos Žmogaus teisių teismo jurisprudencijos tarpusavio sąveika // Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas. Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga. – Vilnius. – 2002, p. 205.

¹⁰ Birmontienė T. Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos konstitucininkėje teisėje // Lietuvos konstitucinė teisė: Vadovėlis. – Vilnius. – 2001, p. 275.

¹¹ Jovaiša K. Konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių sisteminė ir loginė analizė (įvadas) // Teisės problemos, 1999/1–2, p. 15.

teisės aktų dalimi, atskirų valstybių teisinės sistemos komponentu, bet ir virto tarptautine žmogaus teisių apsaugos sistema.”¹²

Žmogaus teisių ir laisvių turinys turi būti vertinamas istoriniu požiūriu, kadangi jo samprata kito ir plėtėsi. Žmogaus teisės pirmiausia formuojasi kaip humanistinė idėja. Jų atsiradimo istorija siekia senovės graikų ir romėnų humanizmo idėjas, judėjų, krikščionių etiką.

Vieni pirmųjų apie neatimamas žmogaus teises prakalbo stoikai, išskirdami *ius naturale* ir *ius gentium*. Pagal *ius naturale* visi žmonės lygūs ir laisvi, o pagal *ius gentium* žemiškieji įstatymai neleidžia pasireikšti tikrajai žmogaus prigimčiai. Taigi stoikams „prigimtinės teisės – universalios, žmogui imanentiškos, tačiau įmanomos patirti tik pasitraukus nuo daiktiškojo pasaulio – į save.”¹³ Prigimtinės teisės idėjų esama ir žymių Romos teisininkų Cicerono, Ulpiano ir kitų darbuose. Būtent Antikos epocha davė asmens teisių, kaip vienos pagrindinių žmogiškosios civilizacijos vertybių, instituto doktrinos užuomazgas.

Žmogaus teisių kodifikacijos pirmtake paprastai laikoma anglų Didžioji laisvės chartija (*Magna charta libertatum*, 1215 m.). Joje ikūnytos žmogaus teisių branginimo idėjos vėliau buvo plėtotos daugelyje kitų tos šalies teisinių dokumentų, kurie šiandien sudaro Anglijos Konstituciją. 1679 metais paskelbtas *Habeas Corpus Actus* bei 1689 metų Teisių bilis anglosaksų teisės sistemoje įtvirtino žmogaus apsaugą nuo neteisėto įkalinimo ir kitų prigimtinių teisių pažeidimų kalinimo metu. Panaši žmogaus teisių kodifikacija viduramžiais buvo atlikta ir kituose kraštuose. Taigi šiuo laikotarpiu teisių problemos svarstymas buvo susijęs su krikščioniškosios filosofijos metodologine nuostata, kad visuomenės gerovė, bendras interesas pranoksta individualaus intereso svarbą.

Renesanso epochos filosofija praturtino žmogaus teises nauju turiniu. Žmogaus suverenumo suvokimas, jo nepriklausymas nuo monarcho valios tapo žmogaus teisių idėjų ištakomis.¹⁴ Prigimtinės teisės idėjos buvo interpretuojamos T. Hobso, Š. Monteskjė, Žano Žako Ruso, Dž. Loko ir kitų mąstytojų darbuose. Pavyzdžiui, T. Hobsas išplėtojo prigimtinių teisių idėjos interpretaciją, į prigimtinių teisių sąrašą įtraukė teisingumą, nešališkumą, gailėstingumą ir kuklumą. Pasak T. Hobso, piliečiai gali atsisakyti monarcho, jei šis neužtikrina jų saugumo. Dž. Lokas buvo vienas pirmųjų filosofų ir politikų, kuris formulavo žmogaus teises kaip integralų politinės sistemos koncepcijos elementą. Taip pat, pasak Dž. Loko, pagrindines teises į gyvybę, laisvę, nuosavybę žmonės igiję iš gamtos pačioje pradžioje, kai dar nebuvo valstybės. Žmogaus teisėse slypintis gamtos dėsnis reikalauja, kad visi jo laikytųsi, ir kiekvienas žmogus galys jį

¹² Birmontienė T. Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje // Lietuvos konstitucinė teisė: Vadovėlis. – Vilnius. – 2001, p. 275.

¹³ Lomanienė N. Žmogaus teisės: idėjos istorija // Žmogaus teisės Lietuvoje. Teoriniai ir praktiniai aspektai: straipsnių rinkinys. – Vilnius. – 1996, p. 11.

¹⁴ Birmontienė T. Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje // Lietuvos konstitucinė teisė: Vadovėlis. – Vilnius. – 2001, p. 275–276.

pripažinti savo protu. Valstybės paskirtis – ginti šias teises. Jei valstybės valdžia į šias teises savavališkai kėsintųsi, piliečiams leidžiama priešintis.

Vidurio ir Rytų Europos regione „nepaisant negilaus civilizacinio įdirbio kartkartėmis regime ir paradoksalių dalykų – netikėtų politinės-teisinės sistemos laimėjimų (į šį laimėjimų sąrašą reikėtų įrašyti 1222 m. Vengrijos Aukso bulę, XVI a. priimtus Lietuvos statutus <...>“¹⁵

Žmogaus teisių ginties požiūriu Europoje laikytini ir trys Lietuvos Statutai (1529, 1566, 1588). Antai Pirmojo Lietuvos Statuto (1529 m.) preambulėje nurodoma, kad Statutas skirtas visiems pavaldiniams, kokio luomo jie bebūtų. Statuto 9 straipsnyje buvo įtvirtinta, kad visi turi būti teisiami pagal vieną rašytinę teisę. Tai parodo, kad buvo žengta link teisinės lygybės. XVI a. Lietuvos teisininkai ir politikai, teologai A. Volanas, A. Rotundas, P. Skarga teigė teisinio įstatymo viršenybę, kuriai turėjo paklusti ir valdovas. Asmens laisvės varžymo teisė buvo pripažįstama tik teismui.

XVII a. prie žmogaus teisių koncepcijos kūrimo prisidėta tuo, kad plačiai propaguota prigimtinių teisių teorija, grindusi pagrindinių žmogaus teisių į gyvybę, saugumą, laisvę, nuosavybės neatimamumą ir šventumą. Šios teisės buvo paskelbtos prigimtinėmis, egzistuojančiomis anksčiau negu valstybė ir nepriklausomai nuo valstybės. Valstybė esanti pašaukta tik saugoti šias teises. Prigimtinių teisių teorija apėmė ir piliečių teisę priešintis priespaudai, sukilti. Ši teisė vėliau buvo įtraukta į JAV nepriklausomybės deklaraciją¹⁶.

Ypač reikšmingas žmogaus teisėms buvo XVIII amžius. Lemiamos reikšmės juridizuojant žmogaus teises ir jų saugą turėjo 1776 m. Amerikos Nepriklausomybės Deklaracija, 1787 m. JAV Konstitucijos pirmosios 10 pataisų (Teisių bilis) ir 1789 m. Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracija. Pastaroji deklaracija išlieka vienu svarbiausių žmogaus teises skelbiančių aktų, nes joje suformuluotas svarbus žmogaus teisių katalogas. Ji skelbė žmogaus teisių neatimamumą, visų politinių susivienijimų tikslu paskelbė žmogaus teises ir jų įgyvendinimą. Pagrindinėmis žmogaus teisėmis ji laikė teisę į laisvę, lygybę, saugumą, nuosavybę, taip pat teisę jėga priešintis pavergimui, neteisėtam valdžios aktui. Šios idėjos iš esmės pakeitė Naujųjų laikų pasaulėžiūrą ir tapo vienu iš demokratijos pagrindų, be to, šios deklaracijos nuostatos atsispindėjo daugelyje vėliau priimtų Europos valstybių konstitucijų.

XIX a. žmogaus teisės buvo pavadintos „pagrindinėmis teisėmis“ ir įtrauktos į visų civilizuotų šalių konstitucijas. Šiame amžiuje ne tik toliau nacionalinės teisės lygmeniu buvo įgyvendinama žmogaus teisių idėja, bet ir imta derinti tarptautines pastangas žmogaus teisėms ginti.

¹⁵ Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste // Jurisprudencija 2002. T. 30(22). p. 51.

¹⁶ Vaišvila A. Žmogaus teisės ir jų istorinė raida // Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. – Monografija. – Vilnius. – 2003, p. 98.

Po Antrojo pasaulinio karo žmogaus teisės tampa ne tik valstybės vidaus teisės problema, bet ir tarptautinės teisės objektu. „Šiuo metu neįsivaizduojamos žmogaus teisių studijos atibojant jas nuo tarptautinių žmogaus teises reglamentuojančių dokumentų”.¹⁷ 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų Organizacijos (JTO) Generalinė Asamblėja paskelbė Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją ir kitus tarptautinius žmogaus teises įtvirtinančius dokumentus, pavyzdžiui, Europos Tarybos 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją ir kitus JTO ir Europos Tarybos dokumentus.

Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje pirmą kartą buvo paskelbtas tarptautinis žmogaus teisių katalogas, apimantis pilietines, politines ir socialines, ekonomines, kultūrinės teises. Tai bene pats svarbiausias žmogaus teisių apsaugos dokumentas. Jis padėjo pagrindus tikėjimui žmogaus teisėmis, jų tolesnei juridizacijai, internacionalizacijai ir įgyvendinimui. Buvo visuotinai suvokta, kad negerbiant žmogaus teisių neįmanoma taika Žemėje, laisvė ir teisingumas, normali asmenybės raida. Taip pat deklaracija turėjo didžiulę įtaką sudarant daugiašales arba dvišales tarptautines sutartis, priimant tarptautinius ar regioninius dokumentus žmogaus teisių klausimais.

1950 m. Europos Taryba priėmė Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, kuri įsigaliojo 1953 m. Konvencija vėliau buvo papildyta daugeliu protokolų. Tai seniausia, nuosekliausia ir teisiniu požiūriu labiausiai įpareigojanti iš visų regioninių sistemų, ginančių žmogaus teises. Didelę reikšmę ir įtaką ši Konvencija turėjo XX a. pabaigoje Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų kūrėjams naujosiose konstitucijose įtvirtinant asmens demokratines teises ir laisves.

1966 metais Jungtinės Tautos priėmė du svarbius dokumentus, skirtus Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos principams transformuoti į privalomas, konkrečias teisės normas: Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą bei Tarptautinį ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktą.

Akivaizdu, kad žmogaus teisės tapo ne atskiros valstybės, bet ir visos žmonijos vertybe. Šiuo laikotarpiu nauja yra tai, kad sukurti universalūs tarptautiniai žmogaus teisių standartai, žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo problema peržengė atskirų valstybių ribas. Atidžiai perskaičius, galima konstatuoti, kad „žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių puoselėjimas ir įtvirtinimas – tai nuolat besivystantis procesas, ir pasaulio bendrija rengia naujus, suderintus standartus”¹⁸. Tačiau nereikia pervertinti tarptautinės teisės galimybių tiesiogiai reguliuoti individo teises ir pareigas, kadangi tarptautinės priemonės yra kaip papildomos, veikiančios ten, kur valstybės mechanizmas neveikia ar negali veikti.

¹⁷ Birmontienė T. Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje // Lietuvos konstitucinė teisė: Vadovėlis. – Vilnius. – 2001, p. 278.

¹⁸ Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius. – 1991, p. 9.

Po Pirmojo pasaulinio karo, konstitucijas priima naujai atsiradusios ar atkurtos Vidurio ir Rytų Europos valstybės (Lenkija, Čekoslovakija, Vengrija, Lietuva, Latvija, Estija). Šios atsikūrusios valstybės teturėjo ilgalaikio gyvenimo nedemokratinėse imperijose, kur buvo slopinamas tautiškas, patyrimą. Čekijos, Estijos 1920 m., Lenkijos 1921 m., Lietuvos, Latvijos 1922 m. konstitucijose buvo skelbiama, kad šios šalys yra demokratinės respublikos, įtvirtintos ganėtinai plačios piliečių teisės: lygybė įstatymui, susivienijimų, susirinkimų, sąžinės, žodžio laisvė, teisminė gynyba, asmens ir būsto neliečiamybė, teisė į privačią nuosavybę bei kitos teisės.

Dominuojančioje to meto vertybių sistemoje Vidurio ir Rytų Europos valstybėse valstybingumo išsaugojimas ir tautiškas aspektas turėjo didesnę vertę nei žmogaus teisės ir laisvės. Demokratinį konstitucinį reguliavimą Vidurio ir Rytų Europos valstybėse greitai pakeitė autoritarinis reguliavimas ar praktika.

Po Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjungos jėga įdiegtos valdymo formos didino Vidurio ir Rytų Europos šalių gyvavimo nedemokratinio politinio režimo sąlygomis patyrimą. Nors šalys ir buvo vadinamos socialistinėmis, liaudies ar demokratinėmis, iš tikrųjų tokios nebuvo.

Laikotarpyje po Antro Pasaulinio karo iki 80 – 90-ųjų XX a. metų konstitucinis procesas įgauna globalinį mastą. Demokratinėse valstybių konstitucijose vis didesnę reikšmę įgauna žmogaus teisių ir laisvių apsaugos institutas, platėja konstitucinio reguliavimo objektas. XX a. paskutiniame dešimtmetyje Vidurio ir Rytų Europos valstybės pradėjo naują vystymosi etapą. Kada socialistinėse šalyse žlugo komunistiniai režimai, atsirado esminių konstitucinių reformų poveikis. Šiose šalyse bandoma įtvirtinti ir sustiprinti demokratinės santvarkos pagrindus, demokratinės visuomenės vertybes, turėjo integruoti daugelį tarptautinės teisės nuostatų į įvairias, visų pirma į konstitucinės teisės, sritis. Tuo laikotarpiu Vidurio ir Rytų Europos šalys kaip Bulgarija, Čekija, Estija, Lenkija, Lietuva, Rumunija, Slovakija, Slovėnija priėmė naujas konstitucijas, kurios „atspindi įvykusius pasikeitimus ir naujus prioritetus visuomenės gyvenime, išaugusią bendražmogiškųjų vertybių reikšmę”.¹⁹

Dauguma Vidurio ir Rytų Europos valstybių (Čekija, Estija, Latvija, Lenkija, Lietuva, Slovakija, Slovėnija, Vengrija) yra Europos Sąjungos narės, todėl reikėtų paminėti ir tai, kad 2000 m. buvo priimta Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, kuri apibūdinama kaip moderniausias šių laikų žmogaus teises reglamentuojantis tarptautinis dokumentas, kuris nustatė pagrindines Europos Sąjungos piliečių teises.

¹⁹ Jarašiūnas E. Konstitucija // Lietuvos konstitucinė teisė: Vadovėlis. – Vilnius. – 2001, p. 108.

2. Asmens teisių ir laisvių įtvirtinimas naujosiose Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose

XX a. pabaigoje, žlugus totalitariniams režimams, Vidurio ir Rytų Europos valstybės pradėjo naują vystymosi etapą, kuris paskatino esmines ir dinamiškas konstitucines reformas. Atsirado būtinybė realizuoti demokratijos principus, įtvirtinti ir sustiprinti demokratinės santvarkos pagrindus, konstitucijos viršenybės teisės sistemoje apsaugos mechanizmą, užtikrinti žmogaus teises ir laisves, sukurti teisines sąlygas civilizuotai politinių jėgų sąveikai ir pliuralizmui.

Pirmoje lentelėje²⁰ pateikti duomenys rodo, kad didžioji dalis šių šalių priėmė naujas konstitucijas, kurias „galėtume apibūdinti kaip tam tikrą europietiškojo konstitucinio reguliavimo modelio variantą.“²¹ Tai būtų 1991 m. Bulgarijos, Rumunijos, Slovėnijos, 1992 m. Lietuvos Estijos, Čekijos, Slovakijos konstitucijos, 1997 m. Lenkijos Konstitucija. Kaip naujas reikėtų vertinti Latvijos ir Vengrijos konstitucijas, kurios buvo tikslintos arba iš esmės papildytos. Vengrija iš esmės pakeitė dar socialistiniais laikais priimta Konstituciją. Be to nauja konstitucinė sistema, kaip nurodoma teisinėje literatūroje užtikrinama organiškaisiais įstatymais ir konstitucine jurisprudencija. Atskirą katalogą sudarė Čekijos Respublika, 1991 m. priimdama Pagrindinių teisių ir laisvių chartiją, kaip konstitucinį įstatymą, o 1992 m. Čekijos Nacionalinės tarybos prezidiumo nutarimu Pagrindinių teisių ir laisvių chartiją paskelbė Čekijos Respublikos konstitucinės santvarkos sudėtine dalimi. Tą skelbia ir Čekijos Respublikos Konstitucijos 3 ir 112 straipsniai.²²

Šio regiono kiekvienos šalies situacija individuali, nulemta istorinės patirties, skirtingo valstybių politinio išsivystymo. Nepaisant šių skirtumų, konstitucinė analizė atskleidžia daug bendrų – tiek turinio, tiek reguliavimo stiliaus – šių valstybių bruožų: pagarbos žmogaus teisėms ir laisvėms akcentavimą ir išsamų jų išdėstymą, konstitucinį politinio pliuralizmo ir politinių partijų veiklos, žiniasklaidos priemonių veiklos, rinkos ūkio ir nuosavybės santykių apsaugos reglamentavimą, teisinės valstybės, valdžių padalijimo principų ir kitų doktrininių dalykų tiesioginį formulavimą Konstitucijos tekste. Šie ir kiti bruožai būdingi daugeliui XX a. pabaigos Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijoms.

²⁰ Lentelė Nr.1 psl. 59.

²¹ Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste // Jurisprudencija 2002. T. 30(22). p. 51.

²² Čekijos Respublikos Konstitucijos 3 straipsnis: „Pagrindinių teisių ir laisvių chartija yra sudėtinė Čekijos Respublikos konstitucinės sistemos dalis.“
Čekijos Respublikos Konstitucijos 112 straipsnis: „Čekijos Respublikos konstitucinę sistemą sudaro ši Konstitucija, Pagrindinių teisių ir laisvių chartija <...>“.

Konstitucija – pagrindinis ir svarbiausias, aukščiausios teisinės galios teisės normų aktas, kuriame suformuluotos pirminės ir pamatinės normos. Vienos iš pagrindinių ir svarbiausių pamatinių normų – tai žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių nustatymas, saugojimas ir gynimas, todėl akivaizdu, kad reikšmingą vietą Vidurio ir Rytų Europos valstybių konstitucijose užima nuostatos, įtvirtinančios žmogaus teises ir laisves. Be to, beveik visose šiose konstitucijose deklaruojamas teisinės valstybės principas. Slovakijos Konstitucijos 1 str., Čekijos Konstitucijos 1 str., Lenkijos Respublikos Konstitucijos 2 str., vartojama demokratinės teisinės valstybės sąvoka. Rumunijos Konstitucijoje valstybė apibūdinama kaip „teisinė, demokratinė ir socialinė“ (Konstitucijos 1 str. 3 d.). Slovėnijos Konstitucijos 2 str. vartojama teisinės ir socialinės valstybės sąvoka, o Bulgarijos Konstitucijos 4 straipsnyje valstybė apibūdinama vien kaip „teisinė valstybė“. Juk teisinės valstybės sudėtinis elemento pagrindas yra žmogaus teisių ir laisvių deklaravimas ir realizavimas. Pavyzdžiui, Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas, savo nutarimuose aiškindamas ir plėtodamas demokratinės teisinės valstybės principą, nurodo, kad šis principas yra piliečių konstitucinių teisių pagrindas. Būtinu demokratinės teisinės valstybės elementu buvo pripažintas kai kurių asmens teisių – teisės į gyvybę, į privatumą, o svarbiausia – teisės į teismą – buvimas. Latvijos Respublikos Konstitucijoje nėra įtvirtintas teisinės valstybės principas, tačiau šis principas kyla iš plačią prasmę turinčio Konstitucijos 1 straipsnio. Antai Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas 1999 m. spalio 1 d. byloje Nr. 03-05(99), pažymėjo: „Konstitucijos 1 straipsnyje nustatyta, kad „Latvija yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Iš šito straipsnio kyla keletas teisinės valstybės principų, įskaitant ir valdžių padalijimo principą.“²³ Teisinei valstybei būdingas ir asmens teisių ir laisvių prioritetas. Taip pat Vengrijos, Slovėnijos, Lietuvos konstituciniai teismai savo sprendimus dažnai grindžia teisinės valstybės principu, nutarimuose atskleidžiami įvairūs šio principo elementai.

Taip pat nagrinėjamų valstybių konstituciniuose aktuose teisės ir laisvės yra įvardytos kaip „prigimtinės“ (Čekijos Respublikos Pagrindinių teisių ir laisvių chartijos preambulės II pastraipa, Lenkijos Respublikos Konstitucijos 30 str., Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 str., Vengrijos Konstitucijos 8 str.), tuo siekiama joms suteikti patį aukščiausią teisinį statusą.

Nagrinėjant žmogaus konstitucines teises, svarbu ir jų tiesioginio taikymo principas, kuris formuluojamas VRE šalių konstitucijose (Lenkijos Respublikos Konstitucijos 8 str., Lietuvos Respublikos Konstitucijos 6 str., Bulgarijos Konstitucijos 1 str.). Šis principas galioja visoms VRE šalių konstitucijose nurodytoms teisėms ir laisvėms ir kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis konstitucija.

Kiekvienos konkrečios Vidurio ir Rytų Europos šalies konstitucijoje asmenybės teisinio statuso pagrindas yra pagrindinių žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių, jų garantijų, taip pat pareigų, įtvirtintų tų valstybių konstitucijose, visuma. Didelę reikšmę asmens demokratinėi teisei ir laisvei

²³ Latvijos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 1 d. sprendimas Nr. 03-05(99). – <http://www.satv.tiesa.gov.lv>.

Vidurio ir Rytų Europos šalyse įtvirtinti turi jų atitikti tarptautinės teisės principams, įtvirtintiems šiuose tarptautiniuose dokumentuose: Jungtinių Tautų Organizacijos įstatuose; 1948 m. Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje; 1966 m. Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte; 1966 m. Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte; 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir kituose svarbiausiose tarptautiniuose teisės dokumentuose. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ypač didelę įtaką darė Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų kūrėjams rengiant konstitucijas.

Naujosiose konstituciniuose aktuose teisių ir laisvių sąrašas yra labiau išplėstas, formuluotės – tikslesnės sustiprintos skelbiamų teisių ir laisvių konstitucinės garantijos. Svarbu yra tai, kad įstatymų leidėjui nepaliekama nustatyti galimus teisių ir laisvių apribojimus. Apribojimų ribos paprastai nustatomos pagrindiniame įstatyme. Atkreiptinas dėmesys, kad iš senų konstitucijų yra išbrauktos, o į naujas neįtrauktos normos, nustatančios materialines garantijas.

Žmogaus teisės ir laisvės Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose išdėstytos įvairiai. Daugumoje konstitucijų žmogaus teisės ir laisvės reglamentuojamos 2 skyriuje, pavyzdžiui, Bulgarijos Respublikos Konstitucijos II skyrius „Pagrindinės teisės ir piliečių įpareigojimai“, Estijos Respublikos Konstitucijos II skyrius „Pagrindinės teisės, laisvės ir pareigos“. Lenkijos Respublikos Konstitucijos II skyrių „Žmogaus teisės ir piliečio laisvės, teisės ir pareigos“ sudaro bendruosius principus įtvirtinantis poskyris, trys poskyriai, reglamentuojantys atskiras teisių grupes, taip pat teisių ir laisvių garantijoms bei asmens konstitucinėms pareigoms skirti poskyriai. Kai kuriais atvejais žmogaus teisės ir laisvės reglamentuojamos konstitucijų pabaigoje, pavyzdžiui, Vengrijos Respublikos Konstitucijos XII skyrius „Pagrindinės teisės ir laisvės“ bei Latvijos Respublikos Konstitucijos VIII skirsnis „Pagrindinės žmogaus teisės“. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje žmogaus teisės reglamentuojamos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“, III skirsnyje „Visuomenė ir valstybė“ ir IV skirsnyje „Tautos ūkis ir darbas“. Žmogaus teisių reglamentavimui galime priskirti ir kai kuriuos straipsnius, esančius kituose skyriuose, pavyzdžiui, Lenkijos Respublikos Konstitucijos 21 ir 22 str., esantys I skyriuje „Respublika“ apie nuosavybės ir ūkinės veikos laisvės apsaugą, Estijos Respublikos Konstitucijos 57 str., esantis III skyriuje „Tauta“, reglamentuojantis piliečio rinkimų teisę.

Konstitucijų kūrėjai sąvokas *asmuo*, *žmogus*, *pilietis* dažnai vartoja skirtingame kontekste, nes jos nėra sinonimai ir turi tam tikrą teisinę prasmę. Pavyzdžiui, sąvokos *žmogus* ir *asmuo* vartojamos konstitucijos straipsniuose, kuriuose yra nustatytos universalios žmogaus teisės ir laisvės, o sąvoka *pilietis* vartojama tik tuose straipsniuose, kuriuose nustatytos specifinės, su asmens ir valstybės santykiu siejamos teisės.

Žmogaus teisių klasifikavimas gali būti pagrįstas įvairiais kriterijais. Teisės ir laisvės, skelbiamos Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose, pagal teisių turinį sąlyginai gali būti skirstomos į tris grupes: asmeninės, politinės bei socialinės ir ekonominės. Kai kurių valstybių konstitucijose (Lenkija, Slovakija) yra išskirta, kurios teisės yra priskiriamos pilietinėms, politinėms, socialinėms ir ekonominėms bei kultūrinėms, kurios – bendriesiems principams.

Kiekvienos šalies įstatymų leidėjas siekia šias teises ir laisves išvardyti pačioje konstitucijoje, o įstatymuose jas tik detalizuoti, suteikti praktinį pobūdį.

Taigi nagrinėdama Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose įtvirtintas žmogaus teises ir laisves, remdamasi žmogaus teisių ir laisvių prigimtiškumu, visų pirma aptarpsiu asmenines, politines žmogaus teises, o vėliau – socialines ir ekonomines bei kultūrinės.

2.1. Pilietinės (asmeninės) teisės ir laisvės

Pilietinės (asmeninės) teisės ir laisvės suprantamos kaip prigimtinių, neperleidžiamų pagrindinių teisių ir laisvių, atsiradusių nuo žmogaus gimimo ir nepriklausiančių konkrečiai valstybei, visuma²⁴. Tai teisės, susijusios su individo asmenybe ir su jo saugumu, egzistencija. Tai visų kitų individo teisių ir laisvių pagrindas, nes jos sudaro individo egzistencijos pagrindą. Šių teisių valstybė asmeniui nesuteikia, o tik įpareigoja jas saugoti ir garantuoti. Pilietines teises ir laisves turi visi žmonės, nepaisant to, kokioje šalyje jie gyventų, kokią pilietybę jie beturėtų ar išvis jos neturėtų. Dažnai argumentuojama, kad pilietinės teisės ir politinės teisės yra priskiriamos „negatyviosios teisėms“, tai yra šios teisės „užtikrina tam tikrą asmenybės laisvę: apibrėžia jos ribas ir aiškiai nurodo, kiek kiti asmenys, visuomenė ir valstybė gali kištis į asmens veiklos erdvę.“²⁵ Pilietinės teisės yra prigimtines, būdingos individui kaip iš prigimties vertam pagarbos subjektui, todėl negali būti traktuojamos atskirai: „vienos nesuteikimas ar pažeidimas reiškia pažeidimą kitų“.²⁶

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose reglamentuotos tokios pilietinės (asmeninės) teisės: teisė į gyvybę, kankinimų ir nežmoniško bei orumą žeminančio elgesio ar baudimo draudimas, teisė į asmens laisvę ir asmens neliečiamybę, teisė į žmogaus orumą, *habeas corpus*, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, komunikacijų laivė, teisė į būsto neliečiamybę, teisė į

²⁴ Čiočys P. Teisės pagrindai // Konstitucinė teisė: Mokomoji knyga, – Vilnius. – 2002, p. 61.

²⁵ Spruogis E. Pilietinių ir politinių bei ekonominių, socialinių ir kultūrinių asmens teisių santykis // Jurisprudencija. – T. 21(13), 2001, p. 42.

²⁶ Конституционное право. Москва. 1999, с. 140.

nuosavybės neliečiamumą (ši teisė galėtų būti priskiriama ir ekonominėms teisėms, pavyzdžiui, Lenkijoje), kilnojimosi laisvė, išvykimo iš šalies ir netrukdomo grįžimo atgal laivė, saviraiškos laisvė, teisė į informaciją, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, lygiateisiškumas.

Svarbiausia asmeninė žmogaus teisė, įtvirtinta visų Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose, yra kiekvieno žmogaus teisė į gyvybę. Pavyzdžiui, Estijos Respublikos Konstitucijos 16 straipsnyje sakoma: „Kiekvienas asmuo turi teisę į gyvybę. Ši teisė yra saugoma įstatymo. Niekam negali būti savavališkai atimta gyvybė“. Lenkijos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnyje pasakyta, kad „Lenkijos Respublika kiekvienam žmogui užtikrina teisinę gyvybės apsaugą“. Panašaus turinio ir kitos VRE šalių konstitucijos. Gana detalai ir plačiai šią teisę reglamentuoja Čekijos Respublikos Pagrindinių teisių ir laisvių chartijos 6 straipsnis. Demokratinėje valstybėje šią neatimamą prigimtine žmogaus teisę užtikrina visa valstybinės teisės ir kitų visuomeninių politinių institutų visuma.

Žmogaus teisę į gyvybę turi užtikrinti įvairiapusė teisinių priemonių sistema, kadangi ji yra svarbiausia prigimtine teisė. Gyvybė yra visų kitų prigimtinių ir įgytų teisių pagrindas. Jei nėra gyvybės, beprasmės tampa ir visos kitos žmogaus teisės. Nė vienam žmogui už bet kokią veiklą valstybė negali atimti gyvybės. Kaip teigia R. Livšicas²⁷, teisė į gyvybę turi prigimtinių ir kartu socialinių pobūdį (prigimtinis aspektas – mirties bausmės uždraudimas, socialinis – būtino žmogaus materialinio aprūpinimo užtikrinimas). Tačiau vis dėl to Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose užtikrinama žmogaus teisė į gyvybę, o ne pati gyvybė. Tai reiškia, kad įstatymai negarantuoja ir negali garantuoti pačios gyvybės, kurios išlikimas priklauso nuo daugelio aplinkybių. Teisinė žmogaus gyvybės apsauga tiesiogiai siejasi su jos pradžios ir pabaigos nustatymu.

Aptariama teisė į gyvybę neišvengiamai siejasi su žmogaus asmens neliečiamumu, su teise į žmogaus orumą, teise į darbą ir su kitomis teisėmis, tai reiškia, kad ji apima normų, kurios vienaip ar kitaip padeda užtikrinti žmogaus gyvybę, kompleksą. Šios normos yra pačiose konstitucijose, daugelyje įstatymų ir kituose teisės aktuose.

Žmogaus teisę į gyvybę konkretizuoja nuostata, susijusi su draudimu kankinti, žaloti, žeminti žmogaus orumą, žiauriai su žmogumi elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes, pavyzdžiui, Lenkijos Respublikos Konstitucijos 40 straipsnyje pasakyta: „Niekas negali būti kankinamas ar patirti nežmonišką ar žeminamą elgesį arba būti taip baudžiamas. Draudžiama taikyti fizinės bausmės“. Panašias nuostatas įtvirtina ir kitos VRE šalių konstitucijos.

Reikia pastebėti, kad dauguma Vidurio ir Rytų Europos valstybių atsisakė mirties bausmės, kaip išimtinės bausmės priemonės. Tai yra įtvirtinta ir kai kurių valstybių konstitucijose, pavyzdžiui, Slovėnijos Respublikos Konstitucijos 17 straipsnyje pasakyta, kad asmuo nėra baudžiamas mirties bausme, Rumunijos Konstitucijos 22 straipsnio 3 dalyje nurodyta, kad „mirties

²⁷ Ливцин Р. З. Теория права 1994, с. 157.

bausmė uždrausta”, Čekijos Respublikos Pagrindinių teisių ir laisvių chartijos 6 straipsnis įtvirtina, kad „mirties bausmė negalima”.

1990 m. spalio 31 d., vadovaudamasis nuostata, kad žmogaus teisė į gyvybę ir orumą yra neatskiriama nuo savo esminio turinio, todėl yra absoliučios teisės, kurių negalima varžyti²⁸, Vengrijos Respublikos Konstitucinis Teismas mirties bausmę paskelbė esant nekonstitucinei ir panaikino atitinkamas baudžiamosios teisės ir baudžiamosios procesinės teisės normas.

Mirties bausmė buvo panaikinta ir Lietuvoje. 1998 m. gruodžio 9 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nutarimu „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo Kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” pripažino, kad Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 str. sankcijoje nustatyta mirties bausmė prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18, 19 straipsniams ir 21 straipsnio 3 daliai. Remdamasis šiuo nutarimu Lietuvos Respublikos Seimas 1998 m. gruodžio 21 d. priėmė įstatymą, kuriuo mirties bausmė Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse buvo panaikinta.

Konstitucinių asmens teisių grupei priklauso teisė į valstybės gynybą nuo pasikėsinimų į asmens laisvę, neliečiamumą ir orumą. Latvijos Respublikos Konstitucijos 94 straipsnyje formuluojamas žmogaus laisvės neliečiamumo principas. Šio straipsnio pirmoje dalyje nurodoma, kad „žmogaus laisvė neliečiama.” Antroje dalyje formuluojama, kad laisvė niekam negali būti varžoma kitaip, kaip tik įstatymu. Panaši nuostata įtvirtinta ir Slovakijos Respublikos Konstitucijoje. Pavyzdžiui, Estijos Respublikos Konstitucijoje ši teisė reglamentuojama plačiau, nurodomi net atvejai, kada gali būt suvaržyta asmens laisvė (Estijos Respublikos Konstitucijos 20 str. 2 d.). Lenkijos Respublikos Konstitucijos 41 straipsnio 1 dalyje sakoma, kad „kiekvienam yra užtikrinama asmens neliečiamybė ir asmens laisvė. Laisvė gali būti atimta ar apribota tik įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka.”

Žmogaus neliečiamumas yra viena svarbiausių prigimtinių teisių. Asmens neliečiamumo, kaip teisės saugomos vertybės, turinį sudaro fizinis bei psichinis neliečiamumas. Taip pat jos turinį galima apibūdinti kaip teisių, organizacinių ir kitokių priemonių sistemą, kuria kiekvienas žmogus gali pasinaudoti, kad apgintų save, kaip asmenybę, savo turtą ir kitas teises, tai yra įstatymai turi užtikrinti, kad žmogus bus saugomas nuo bet kokio nepagrįsto valstybės, asmenų išorinio poveikio jo gyvybei, sveikatai, fizinio aktyvumo laisvei ir bet kokio kėsinosi į jo psichinę ir dvasinę būseną, jo intelektualinę ir kūrybinę raišką. Ši prigimtinė teisė taip pat yra daugelio kitų teisių ir teisių principų, kurių realizavimas siejasi su darbu, sveikatos apsauga, pagrindas.

Žmogus laisvas nuo gimimo. Valstybėje žmogaus laisvę užtikrina teisės normų sistema, valstybės institucijų veikla saugant, vykdant šias normas. Šių normų visuma nustato laisvės

²⁸ Vengrijos Respublikos Konstitucinio Teismo 1990 m. spalio 31 d. sprendimas Nr. 23/1990. (X. 31.) AB – <http://www.mkab.hu/en/enpage1.htm>.

panaudojimo kryptis, formas. Žmogaus laisvės neliečiamybė sudaro sąlygas atlikti bet kuriuos teisėtus veiksmus, įgyvendinti teises galimybes įvairiose gyvenimo srityse.

Asmens neliečiamumo principas glaudžiai siejasi su nuostata, kad, nesant asmens sutikimo, su niekuo negali būti atliekami moksliniai, tarp jų ir medicinos, bandymai. Ši asmens teisė vienose VRE šalių konstitucijose įtvirtinama atskirame straipsnyje (Lenkijos Respublikos Konstitucijos 39 str.), kitose (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 str. 4 d.) įtvirtinama asmens neliečiamybę reglamentuojančiame straipsnyje. Tai susiję ir su draudimu kankinti asmenį, žiauriai ar žeminamai su juo elgtis ar taip jį bausti. Tai reiškia, kad tokie draudimai yra nustatyti siekiant apginti žmogų nuo neteisėtų valstybės pareigūno ar kito asmens, turinčio valstybės įgaliojimus, veiksmų, tačiau ne visada valstybės pareigūno veiksmai, elgesys, turintis žmogui nemalonių padarinių, gali būti pripažintas neteisėtu. Tai turima omenyje, kai asmuo pažeidžia įstatymus ir kitas teisės normas. Ši nuostata įtraukta į visas VRE šalių konstitucijas.

Žmogaus teisė į laisvę ir asmens neliečiamybę esant būtinybei gali būti ribojama. Tai gali būti daroma tik įstatymuose nustatytais pagrindais ir tvarka.

Vidurio ir Rytų Europos valstybių konstitucijose reglamentuojama, kada asmuo gali būti sulaikomas nusikaltimo vietoje. Skiriasi tik tam tikros procesinės procedūros. Pavyzdžiui, pagal Bulgarijos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 3 dalį sulaikytas asmuo per 24 valandas nuo sulaikymo momento turi būti pristatytas teismui, Lietuvos Respublikos Konstitucija nurodo 48 valandų terminą, o Vengrijos Konstitucijos 55 straipsnis nustato, kad asmuo teismui turi būti pristatytas per kuo trumpesnę laiką.

Ši svarbi teisinė procedūrinė garantija prieš neteisėtą sulaikymą laikoma *habeas corpus* institutu, kuris atsirado viduramžiais Anglijoje, ir dabar ši teisinė garantija panašiai traktuojama daugelyje šalių. Ji reiškia, kad bet kuris sulaikytas asmuo jo reikalavimu gali būt nedelsiant pristatytas į teismą ir teismas turi nuspręsti, ar tą asmenį išleisti už užstatą, ar pasodinti į kalėjimą.²⁹ Tai reiškia, kad niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba laikomas suimtas kitaip negu teismo sprendimu pagal įstatymo nustatytas procedūras, ir tik teismas, dalyvaujant sulaikytajam, sprendžia sulaikymo pagrįstumą.

Taip pat svarbi teisė – asmens orumas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsnio 2 dalies nuostata skelbia: „Žmogaus orumą gina įstatymas.“ Vengrijos Respublikos Konstitucijos 54 straipsnio 1 dalyje sakoma, kad „kiekvienas turi prigimtine teisė į gyvybę ir orumą Vengrijos Respublikoje. Niekas neturi teisės savavališkai atsisakyti šių teisių.“

Žmogaus orumas kartu su žmogaus gyvybe sudaro asmenybės vientisumą, išreiškia žmogaus esmę. Orumas yra aukštesnė ir absoliučiai gerbiama žmogaus gyvybės ir kitų vertybių savybė. Tai – žmogaus esmės norma. Orumas, kaip gyvybė, *a priori* vertybė ir išreiškia žmogaus

²⁹ Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных странах. М., 2003, р. 74.

gyvybės svarbą. Būti žmogumi yra neatskiriama nuo žmogaus orumo. Tai reiškia, kad gyvybė ir orumas yra neatimamos žmogaus savybės, todėl negalima būti traktuojamos atskirai.³⁰

Orumo samprata pirmiausiai siejama su tuo, kaip pats žmogus save vertina, koks jo požiūris į save, taip pat kaip reiškiasi jo santykiai su aplinkiniais. Orumas – vienas iš būdų, kuriais žmogus įsisąmonina savo pareigą ir atsakomybę visuomenei. Taip pat tai ir visuma objektyvių savybių, apibūdinančių šio asmens vertę visuomenėje. Tai gali būti jo gyvenimo būdas, sugebėjimas bendrauti, išsimokslinimas ir panašiai. Kiekvieno žmogaus orumas turi būti ginamas nepriklausomai nuo to, kokias teises ar kokybines savybes jis turi.

Visos Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijos įtvirtina teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą. Kai kuriose konstitucijose net nurodomi apribojimų atvejai, kada gali būti apribotas privatus asmens gyvenimas (Estijos Konstitucijos 26 str., Rumunijos Konstitucijos 27 str.).

Žmogaus privatus gyvenimas suprantamas kaip kiekvieno asmens teisė gyventi taip, kaip jis nori, būti apsaugotas nuo savavališko kišimosi į jo asmeninį gyvenimą. Asmens privatumą sunku vienareikšmiškai apibrėžti, kadangi jis apima daug sričių, į kurias niekas negali kištis. Tai ir asmens šeimyninis gyvenimas ir jo neliečiamumas, asmens garbė ir orumas, asmens teisė į vardą ir jo gynimą, neformalus bendravimas su draugais, ryšių su žmonėmis užmezgimas ir palaikymas, taip pat tam tikra privati informacija apie asmenį, pavyzdžiui, informacija apie asmens sveikatą. Atskiri VRE šalių įstatymai detalizuoja, kas yra privatus gyvenimas, apibrėžia apsaugos priemones.

Ši teisė glaudžiai siejasi su būsto neliečiamybe, su nuosavybės apsauga.

Išanalizavus VRE šalių konstitucijas, galima pastebėti, kad privataus gyvenimo neliečiamybė apibrėžiama įvairiai, tačiau šios teisės turinys visur yra vienodas. Pavyzdžiui, Lenkijos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnyje skelbiama: „Kiekvienas turi teisę į privataus ir šeimos gyvenimo, garbės ir gero vardo teisinę apsaugą, taip pat teisę spręsti dėl savo asmeninio gyvenimo.” Panašaus turinio Rumunijos Konstitucijos 26 straipsnio 1 dalis: „Viešojo valdžia privalo gerbti ir saugoti artimą, šeimą ir privatų gyvenimą.” Kur kas plačiau apie tai kalbama Estijos Respublikos Konstitucijos 26 straipsnyje: „Kiekvienas asmuo turi teisę į privataus ir šeimos gyvenimo neliečiamumą. Valstybės ir savivaldos institucijos bei jų pareigūnai neturi teisės kištis į šeimos ir privatų gyvenimą, išskyrus įstatymo nustatytus atvejus, kai siekiama apsaugoti sveikatą, moralę, viešąją tvarką, kitų žmonių teises ir laisves, bei siekiant užkirsti kelią nusikaltimui ar sulaikyti nusikaltėlių.” Nurodoma net ir kokiais atvejais gali būti apribotas privatus gyvenimas.

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijos įtvirtina susirašinėjimo, telefoninių pokalbių, pašto, telegrafo ir kitų ryšio priemonių slaptumo teisę. Minėtose valstybėse šių teisių apibrėžimai yra beveik vienodi. Taigi vienas iš svarbiausių dalykų, susijusių su privačiu žmogaus gyvenimu, –

³⁰ Pavilonis V. Konstitucijos 21 straipsnio komentaras // Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras: 1 dalis – Vilnius. – Teisės institutas. 2000. p. 148.

neliečiamybė. Ši teisė konstitucijose formuluojama griežtai. Ji užtikrina, kad asmuo gali laisvai keistis įvairaus pobūdžio informacija, nesibaimindamas, kad ji taps žinoma tretiesiems asmenims. Toks teisinis principas užtikrina socialinių kontaktų – šeiminių, draugiškų ir dalykinių santykių palaikymą.

Žmogaus teisė į susižinojimo slaptumą suponuoja tam tikrų VRE valstybių institucijų darbuotojų pareigą užtikrinti šios teisės įgyvendinimą.

Asmens susirašinėjimo, telefoninių pokalbių, pašto, telegrafo ir kitų ryšio priemonių slaptumo teisė gali būti interpretuojama atsižvelgiant į įstatymuose nustatytus atskirus atvejus, kai tokia teisė gali būti ribojama. Šių teisių garantijos pasireiškia tuo, kad konstitucijos paprastai draudžia informacijos apie žmogaus asmeninį gyvenimą rinkimą, saugojimą, naudojimą ir platinimą be jo sutikimo, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus, kada šios teisės gali būti ribojamos. Pavyzdžiui, Lenkijos Respublikos Konstitucijos 49 straipsnis nurodo: „Garantuojama komunikacijų laisvė ir jų slaptumo apsauga. Jos gali būti ribojamos tik įstatymo nustatytais atvejais ir tvarka.” Rumunijos Konstitucijos 28 straipsnis: „Slapti laiškai, telegramos, pašto priemonės, telefoniniai pokalbiai ir kitos teisėtose ryšio priemonės neliečiamos.”

Visos Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijos įtvirtina teisę į gyvenamosios vietos, kaip vienos iš svarbiausių šios konstitucinės grupės teisių ir laisvių, neliečiamumą. Visos konstitucijos draudžia prieš žmogaus valią patekti į jo būstą, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus. „Žmogaus būstas neliečiamas. Įsiveržti į žmogaus būstą, patalpą ar darbo vietą ir daryti jose krata draudžiama kitaip, kaip tik įstatymų nustatyta tvarka, siekiant užtikrinti viešąją tvarką, sveikatą ar kitų žmonių teises ir laisves, užkirsti kelią nusikaltimui, sulaikyti ar nustatyti tiesą baudžiamojo tyrimo metu” (Estijos Konstitucijos 33 str.); „Būstas neliečiamas. Niekas negali įeiti ir pasilikti be gyventojų sutikimo, išskyrus įstatymų nustatyta tvarka” (Bulgarijos Konstitucijos 33 str.); „Garantuojama būsto neliečiamybė. Apieškoti būstą, patalpą ar transporto priemonę galima tik įstatymo nustatytais atvejais ir tvarka” (Lenkijos Respublikos Konstitucijos 50 str.).

Analizuojant žmogaus būsto neliečiamybę, būtina pabrėžti, kas yra būstas. Atsižvelgiant į daugelio civilizuotų šalių patirtį, būstas suprantamas kaip patalpa, skirta žmonėms nuolat ir laikinai gyventi arba viešnagei ar apsistoti joje. Tai bet kokia patalpa (namas, poilsio namai, butas), naudojama laisvalaikiui praleisti, poilsiui, turtui saugoti, darbui atlikti, gamybos reikmėms tenkinti ar paslaugoms teikti, arba kitiems žmogaus poreikiams tenkinti.

Kalbant apie neliečiamumą, turimas omenyje tiek pats būstas, tiek ir jame esantys daiktai, dokumentai, intelektualinės veiklos produktai, informacija saugoma kompiuteriuose, archyvuose ir panašiai.

Neteisėtu laikomas įėjimas į asmens gyvenamąsias ar kitokias patalpas, aptvertą teritoriją, jo turto apieškojimas. Be gyventojų sutikimo įeiti į būstą galima, kaip nustato Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijos, teismo sprendimu arba įstatymų nustatytais atvejais.

Daug dėmesio Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose skiriama klausimų, susijusių su nuosavybės teisėmis, reguliavimui, kadangi „vienas svarbiausių naujos sistemos elementų yra nuosavybės santykiai.“³¹ Daugelis VRE šalių konstitucijų skelbia lygią visų nuosavybės formų apsaugą. Jos įtvirtina visų nuosavybės formų ir būdų lygiateisiškumą, garantuoja jų apsaugą ir vienodas jų vystymosi sąlygas. Tiesa, yra ir skirtumų, pavyzdžiui, Bulgarijos Konstitucijoje nustatyta, kad ne visa nuosavybė gali būti privati (17 str.).

Konstitucijos draudžia nuosavybės konfiskavimą, išskyrus neteisėtus jos įsigijimo atvejus ir tik teismo sprendimu. Kartu su tuo daugelis VRE šalių konstitucijų kartu su nuosavybės teisėmis nustato įstatymų, leidžiamų išskirtinai turto nusavinimo valstybės naudai, jį teisingai kompensuojant, atvejus. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalis: „Nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama.“

Galima turėti bet kokią įstatymo neuždraustą nuosavybę, tačiau daugelyje valstybių užsieniečiai neturi nuosavybės teisės į žemę, naudingąsias iškasenas. Tai reglamentuojama ir kai kuriose VRE šalių konstitucijose, ypač pabrėžiama nuosavybės teisė į žemę. Kai kuriose konstitucijose ši teisė apibrėžiama vien savo šalies piliečiais (pavyzdžiui, Bulgarijoje, Lietuvoje, Estijoje, Rumunijoje).

Kitos Vidurio ir Rytų Europos šalys, pavyzdžiui, Lenkija šiuo požiūriu yra liberalesnės – savo konstitucijose išimtinės valstybės nuosavybės teisės nenustato. Be to, Lenkijos Konstitucijoje nuosavybės teisė priskiriama prie ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių grupės. Išskirtinių valstybės teisių į nuosavybę neužtikrina ir Latvijos Konstitucija.

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijos atitinkamuose teisių ir laisvių skyriuose įtvirtina kiekvieno teisę turėti, naudoti ir valdyti privatinę nuosavybę. Minėtų šalių konstitucijose paprastai šalia piliečių teisės į nuosavybę įtvirtinama ir teisė į nuosavybės paveldėjimą, pavyzdžiui, Lenkijos Konstitucijos 64 straipsnyje sakoma, kad „kiekvienas turi teisę į nuosavybę, į kitas turtines teises, taip pat paveldėjimo teisę“, Estijos Konstitucijos 32 straipsnio 4 dalyje: „Paveldėjimo teisė garantuota“.

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose vienodai įtvirtinta kilnojimosi laisvė. Latvijos Konstitucijos 97 straipsnyje pasakyta, kad „asmuo, teisėtai gyvenantis Latvijos Respublikos teritorijoje, turi teisę laisvai kilnotis ir pasirinkti gyvenamąją vietą“, 98 straipsnio 1 dalyje sakoma:

³¹ Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste // Jurisprudencija 2002. T. 30(22). p. 54.

„Kiekvienas turi teisę laisvai išvykti iš Latvijos.” Panašaus turinio Lenkijos Respublikos Konstitucijos 52 straipsnio 1 dalis: „Kiekvienam yra užtikrinama judėjimo Lenkijos Respublikos teritorijoje laisvė, taip pat laisvė pasirinkti gyvenamąją vietą ar buvimo vietą”, o 2 dalyje nurodyta, kad „kiekvienas gali laisvai išvykti iš Lenkijos Respublikos teritorijos.” Čekijos Respublikos Pagrindinių teisių ir laisvių chartijos 14 straipsnio 1 punkte teigiama, kad „judėjimo ir buvimo vietos laisvė laiduojama”. Slovakijos Konstitucijos 23 straipsnio 1 dalyje skelbiama, kad „visiems garantuojama teisė laisvai judėti ir pasirinkti gyvenamąją vietą”, 2 dalyje sakoma: „Kiekvienas, kuris teisėtai būna Slovakijos Respublikos teritorijoje, turi teisę išvykti iš šalies.” Taigi kaip matome, VRE šalių konstitucijose įtvirtinama ne tik kilnojimosi valstybės teritorijoje, bet ir išvykimo iš šalies ir netrukdomo grįžimo atgal laisvė.

Kilnojimasis – judėjimo laisvė. Kilnojimosi teisė ir išvykimo laisvė reiškia, kad tik pats asmuo turi teisę spręsti, kurioje valstybės teritorijos vietoje jam būti, kada šią vietą palikti ir persikelti į kitą vietą, laisvai spręsti, kurią nuolatinę ar laikiną gyvenamąją vietą pasirinkti, taip pat apsispręsti, ar likti valstybėje, ar iš jos išvykti, ir teisę pasirinkti išvykimo laiką. Pastaroji teisė reiškia ir asmens laisvę pasirinkti bet kokią teisėtą išvykimo būdą.

Gyvenamoji vieta suprantama, kaip vieta, kur asmuo nuolat ar daugiausiai gyvena, laikydamas tą vietą savo asmeninių, socialinių ar ekonominių interesų buvimo vieta. Jeigu asmuo gyvena keliose vietose, jo gyvenamoji vieta laikoma ta, su kuria jis yra labiausiai susijęs.

Minėtos nuostatos yra įtvirtintos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje³², kurios ketvirtasis protokolo 2 straipsnis nurodo, kad „kiekvienas asmuo, teisėtai esantis kokios nors valstybės teritorijoje, turi teisę joje laisvai judėti ir laisvai pasirinkti savo gyvenamąją vietą”, susideda iš dviejų dalių, lemiančių viena kitą. Viena iš jų reiškia teisę laisvai judėti ir laisvai pasirinkti savo gyvenamąją vietą, kita – tai, kad ši teisė garantuojama tik teisėtai valstybėje esantiems asmenims.

Kilnojimosi teisė ir išvykimo laisvė turi tiesioginį ryšį su kitomis teisėmis ir laisvėmis: teise į nuosavybę, asmens būsto neliečiamumu, žmogaus orumo užtikrinimu, žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumu, teise laisvai pasirinkti darbą ir verslą, teise į mokslą ir kt. Kilnojimosi laisvė, taip pat teisė pasirinkti gyvenamąją vietą, teisė laisvai išvykti iš valstybės nėra absoliučios.

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose įtvirtinta minties ir žodžio laisvė, taip pat laisvo informacijos ieškojimo, gavimo, platinimo laisvė. Šio regiono valstybių konstitucijose šios teisės ir laisvės įtvirtintos viename bloke. Pavyzdžiui, Bulgarijos Konstitucijos 38 straipsnyje nurodoma, kad „niekas negali būti persekiojamas ar ribojamas įgyvendinant išraiškos laisvę, ir niekas neturi būti įpareigotas ar priverstas teikti informaciją apie save arba kito žmogaus požiūrius”. Su tokiomis

³² Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. – <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=19841&Condition2=>

nuostatomis siejasi ir Vengrijos Konstitucijos 61 straipsnis: „Kiekvienas turi teisę išreikšti savo nuomonę, gauti ir naudotis informacija viešiesiems interesams Vengrijos Respublikoje”, Latvijos Respublikos Konstitucijos 100 straipsnyje nurodyta, kad „žmogus turi teisę į išraiškos laisvę, kuri apima teisę gauti, turėti ir skleisti informaciją, taip pat reikšti nuomonę. Cenzūra draudžiama”. Pavyzdžiui, Slovakijos Respublikos Konstitucijoje, Čekijos Respublikos Pagrindinių teisių ir laisvių chartijoje, Vengrijos Respublikos Konstitucijoje šių teisių blokas yra priskirtas prie politinių teisių ir laisvių grupės.

Taigi Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose įtvirtinta žodžio, minties, įsitikinimų laisvė tuo pat metu nustato, kad niekas neturi būti verčiamas išreikšti savo įsitikinimus arba atsisakyti jų.

Formuluojamas bendras principas, kad žmogus turi teisę turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti, taip pat jis apima teisę ieškoti, gauti ir skleisti informaciją ir idėjas, spaudos ir kitų informacijos priemonių laisvę. Šiuolaikinėje visuomenėje informacijos laisvė yra labai reikšminga, nes tai viena iš šiuolaikinės demokratinės visuomenės pagrindų, sąlyga tokios visuomenės progresui ir kiekvieno individo raidai. Kiekvienas žmogus turi savo įsitikinimus, pažiūras, kurias išreiškia bendraudamas su žmonėmis, nes tik laisvai keičiantis informacija su kitais, asmeniui atsiveria galimybės plėsti savo žinias, ugdyti pasaulėžiūrą, tobulėti kaip asmenybei, realizuoti socialines, ekonomines, kultūrinės teises.

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose garantuojama laisvė turėti įsitikinimus reiškia, kad valstybė nesikiša ir nevaržo žmogaus įsitikinimų formavimo proceso. Jis ginamas nuo bet kokios prievartos, asmens pažiūrų negalima kontroliuoti ar kaip nors kitaip riboti. Šių valstybių institucijos privalo ginti šią asmens laisvę. Neturi būti nustatomos privalomos kokios nors pažiūrų sistemos. Antai ši nuostata atsispindi Estijos Konstitucijos 42 straipsnyje: „Valstybinės, savivaldybių įstaigos ir jų pareigūnai neturi teisės prieš Estijos piliečio valią rinkti ar kaupti duomenis apie jo įsitikinimus”.

Valstybė, laiduodama galimybę asmeniui savo mintis, pažiūras, įsitikinimus pačiais įvairiausiais klausimais netrukdomai reikšti raštu, žodžiu, ženklais, kitomis informacijos perdavimo priemonėmis, užtikrina išraiškos laisvę.

Taip pat VRE valstybės, jų institucijos, pareigūnai ir kiti asmenys neturi kliudyti žmogui ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas. Valstybės institucijos privalo teikti informaciją apie savo vykdomą veiklą nemokamai, jeigu ši informacija nėra laikoma slapta, sudaryti galimybes gauti reikiamą neslapta informaciją iš daug įvairių šaltinių.³³

Informacijos laisvės turinį sudaro trys teisės elementai: informacijos ieškojimo, informacijos gavimo ir informacijos skleidimo. Šie trys minimi teisės elementai yra vienas su kitu susiję.

³³ Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных странах. М., 2003, р. 79.

Neužtikrinant teisės ieškoti ir gauti informacijos žmogus negalės adekvačiai suvokti ir įvertinti socialinės, ekonominės ar politinės situacijos, nuspręsti, kaip elgtis vienu ar kitu atveju. Teisė laisvai skleisti informaciją, idėjas ir pažiūras užtikrina, kad informacija nebus sutelkta vienose rankose, galimybė turėti lygias teises visiems asmenims jos ieškoti ir ją gauti. Ypatinga reikšmė užtikrinant šios informacijos laisvės aspektą tenka masinės informacijos priemonėms, informuojančioms visuomenę.

Masinės informacijos priemonių laisvė yra svarbus informacijos laisvės aspektas, todėl jų veiklos konstitucinį reguliavimą papildoma VRE šalių konstitucijų straipsniai, susiję su masinės informacijos cenzūros draudimu ir draudimu monopolizuoti masinės informacijos priemones. „Išankstinė visuomenės informavimo priemonių cenzūra ir spaudos licencijavimas draudžiami. Įstatymas gali nustatyti pareigą iš anksto gauti radijo ar televizijos stoties veiklos leidimą” (Lenkijos Konstitucijos 54 str. 2 dalis), „<...> Cenzūra draudžiama” (Latvijos Konstitucijos 100 str.), „Bet kokia cenzūra turi būti uždrausta” (Rumunijos Konstitucijos 30 str. 2 dalis), „Spauda ir kitos masinės informacijos priemonės yra laisvos ir neturi būti suvaržytos cenzūros” (Bulgarijos Konstitucijos 40 str. 1 dalis), „Masinės informacijos cenzūra draudžiama. Valstybė, politinės partijos, politinės ir visuomeninės organizacijos, kitos institucijos ar asmenys negali monopolizuoti masinės informacijos priemonių” (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 44 str.). Šiuo atžvilgiu demokratinėje visuomenėje tampa labai svarbus spaudos vaidmuo, ypač kai skleidžiama informacija, susijusi su politiniais ar kitais visuomenei turinčiais reikšmės klausimais. Kadangi draudimas skleisti informaciją arba leidimas skelbti tik atitinkamą informaciją deformuoja visuomenę, neleidžiama jai susidaryti objektyvaus įvykių vaizdo. Taip iškreipiama informacijos laisvės esmė.

Taigi Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijos visų pirma garantuoja piliečiams teisę savarankiškai priimti sprendimą dėl savo teisių į žodžio laisvę realizavimą. Žmogui neturi būti kliudoma ieškoti, gauti ir skleisti informaciją ir idėjas, tačiau viešos piliečio kalbos turi būti teisingos, patvirtintos konkrečiais faktais, kuriuos jis gavo asmeniškai arba iš kokių nors autoritetinių šaltinių. Laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją yra ribojama.

Visos VRE šalių konstitucijos įtvirtina sąžinės ir tikybos laisvę, tačiau reikia pažymėti, kad įvairių šalių konstitucijose atitinkamo straipsnio apie sąžinės laisvę formuluotės ryškiai skiriasi tiek apimtimi, tiek ir turiniu. Latvijos Konstitucijos 99 straipsnis labai glaustai įtvirtinta: „Žmogus turi minties, sąžinės, tikėjimo laisvę. Bažnyčia yra atskirta nuo valstybės.”, Rumunijos Konstitucijos 29 straipsnyje yra du lakoniški punktai: „Garantuojama sąžinės laisvė, ji reiškia minties tolerantiškumą ir abipusę pagarba. Visos religijos laisvos ir veikia pagal savo nuostatus, kurie neturi prieštarauti įstatymams”, Estijos Konstitucijos 40 straipsnis labiau detalizuoja sąžinės ir tikybos laisvę: „Kiekvienas asmuo turi sąžinės, religijos ir minties laisvę. Žmogus gali laisvai rinktis,

kurioms bažnytinėms ir religinėms organizacijoms priklausyti. Valstybinės religijos nėra. Kiekvienas žmogus turi teisę laisva valia individualiai arba su kitais viešai arba privačiai atlikti religines apeigas, jei tai nedaro žalos viešajai tvarkai, sveikatai ir moralei.” O Lenkijos Konstitucijos 53 straipsnis, 48 straipsnio 1 dalis sąžinės ir tikybos laisvę reglamentuoja plačiau nei kitų Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijos.

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų normose, skirtose sąžinės laisvei, teigiama, kad kiekvienas turi teisę vienas asmeniškai ar kartu su kitais išpažinti bet kurią religiją ar neišpažinti jokios, savarankiškai apsispręsti dėl savo santykio su religija, taip pat skleisti religinius įsitikinimus, dalyvauti atliekant religines apeigas. Konstitucijos iš esmės įtvirtina ne tiek teisę į minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę, kiek šios išraiškos laisvę. Tai ne tik teisė laisvai pasirinkti bet kurią religiją ar tikėjimą, bet ir teisę jų atsisakyti bei laisvai pasirinkti kitą religiją ar tikėjimą.

Visos aptartos svarbiausios prigimtinės asmens teisės ir laisvės neišvengiamai siejasi su nuostata, įtvirtinančia visuomeninį reikalavimą gerbti kitų žmonių teises ir laisves. Visuomeninio reikalavimo esmė yra ta, kad nenustatytos jokios išimtys ar kokie konkretūs atvejai, kada žmogus savo teises galėtų įgyvendinti, pažeisdamas kitų žmonių, visuomenės ar valstybės interesus. Taigi ši nuostata liečia ribas, kurių negali peržengti žmogus, įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 28 str., Lenkijos Konstitucijos 31 str., Estijos Konstitucijos 19 str., Rumunijos Konstitucijos 15 str.).

Labai svarbus yra ir lygiateisiškumo principas. Lygiateisiškumas šiuo metu ypač plačiai yra reglamentuojamas tarptautiniuose dokumentuose, jo turinys plečiasi, todėl akivaizdu, kad šis principas yra įtvirtintas Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose. Pagal jį „visi yra lygūs įstatymui. Niekas negali būti diskriminuojamas dėl tautybės, rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, kilmės, tikėjimo, politinių ir kitų įsitikinimų, taip pat dėl turčinės ir socialinės padėties arba dėl kitokių aplinkybių” (Estijos Konstitucijos 12 str. 1 dalis). Panašus šio principo turinys ir kitose VRE šalių konstitucijose. Pavyzdžiui, Čekijos Respublikos Pagrindinių teisių ir laisvių chartijoje 3 straipsnio 1 punktas: „Nepaisant lyties, rasės, odos, spalvos, kalbos, tikėjimo ir religijos, politinio ar kitokio pobūdžio, tautinės ar socialinės kilmės, tautinės ar etninės mažumos, turto, giminės arba kitokio statuso, pagrindinės teisės ir laisvės visiems vienodos.” Lenkijos Respublikos Konstitucijos 32 straipsnyje lygiateisiškumo principas reglamentuojamas kitaip: „Teisės požiūriu visi lygūs. Visi turi teisę būti vienodai traktuojami viešosios valdžios” ir 2 dalyje nurodoma, kad „niekas negali būti diskriminuojamas politiniame, socialiniame ar ekonominiame gyvenime”. Taigi principas, kad teisės požiūriu visi yra lygūs, Lenkijos Konstitucijoje siejamas su draudimu diskriminuoti asmenis dėl bet kurios priežasties.³⁴

³⁴ Garlicki L. Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu. Wydanie 2. Warszawa, Liber, 1998, p. 95.

Visi žmonės gimsta lygūs, negalima jų diferencijuoti pagal lytį, rasę, kalbą ar teikti privilegijų dėl tam tikrų žmogaus savybių ir požymių ir panašiai, todėl valstybė privalo vienodai ginti kiekvieno piliečio teises ir laisves arba padėti jas įgyvendinti. Tik taip asmenys gali būti lygūs savo teisėmis vienas kito atžvilgiu, kadangi žmogaus teisės yra prigimtinės. Lygiateisiškumas yra teisinis metodologinis pagrindas, kuriuo remiantis kuriami visi kiti tą normą konkretizuojantys įstatymai.

2. 2. Politinės teisės ir laisvės

Svarbią vietą Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose užima politinių teisių ir laisvių grupė. Politinės teisės ir laisvės suprantamos kaip pagrindinių teisių ir laisvių, suteikiančių piliečiams galimybę dalyvauti šalies visuomeniniame ir politiniame gyvenime, grupė. Jos nėra prigimtinės, tai yra šias teises sukuria valstybė, bet ne gamta. „Šios teisės, kaip ir pilietinės, kartais yra apibūdinamos kaip negatyvios, nes valstybė jų atžvilgiu turi susilaikyti nuo varžymo ir neturi pozityvios pareigos, kaip socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių atveju, imtis tam tikrų veiksmų.“³⁵

Politinėms teisėms galėtume priskirti Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose deklaruojamą teisę dalyvauti valstybės reikalų valdyme, teisę dalyvauti rinkimuose – rinkti ir būti išrinktam, peticijų teisę, piliečių teisę lygiomis teisėmis patekti į valstybės tarnybą, piliečių teisę jungtis į politines partijas, organizacijas, asociacijas, visuomenines organizacijas, susirinkimų, mitingų, gatvės eitynių ir demonstracijų laisvę.

Visos Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijos įtvirtina piliečių teisę dalyvauti valstybės reikalų valdyme. Šios teisės turinys konstitucijose mažai skiriasi. Kai kuriose šio regiono šalių konstitucijose kalbama apie piliečių dalyvavimą ne valstybinių, o visuomeninių reikalų valdyme. Latvijos Konstitucijos 101 straipsnyje sakoma: „Pilietis įstatymų nustatyta tvarka turi teisę dalyvauti valstybės valdyme, savivaldos valdyme ir eiti pareigas valstybės tarnyboje.“ Lietuvos Respublikos Konstitucijos 33 straipsnio 1 dalyje ši teisė apibrėžiama taip: „Piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus, taip pat teisę lygiomis sąlygomis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą.“

³⁵ Birmontienė T. Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos konstitucininkėje teisėje // Lietuvos konstitucinė teisė: Vadovėlis. – Vilnius. – 2001, p. 329.

Piliečių teisė dalyvauti valdant savo šalį yra labai plataus pobūdžio, kaip pagrindinė teisė, realizuojama per kitas teises, tai yra per rinkimų teisę, referendumą, peticijos teisę, teisę kritikuoti valstybės įstaigų ar pareigūnų darbą, apskųsti jų sprendimus.

Visuotinai yra pripažinta, kad piliečių teisė dalyvauti valdant savo šalį yra politinė teisė. Tokį šios teisės vertinimą nulemia jos pobūdis, turinys. Taip pat ši teisė gali būti vertinama ir kaip principas, apibūdinantis demokratinės valstybės santykius su piliečiais, ir kaip konkreti teisė, susijusi su kitomis politinėmis teisėmis ir laisvėmis.

Piliečių rinkimų teisė įtvirtinta visose Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose. Tai viena ryškiausių politinių teisių. Kai kurių valstybių konstitucijose ši teisė įtvirtinama atsižvelgiant į piliečių dalyvavimo valstybės valdyme teisę (jau minėtas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 33 straipsnio pavyzdys ir Latvijos Konstitucijos 101 straipsnis). Estijos Konstitucijoje rinkimų teisė reglamentuojama III skyriuje „Tauta“, Lenkijos Konstitucijos 62 straipsnyje, Rumunijos Konstitucijos 34 straipsnyje.

Piliečiai turi teisę savo šalies valdyme dalyvauti tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus. Rinkimų teisė yra būtinas demokratinės valstybės, atviros pilietinės visuomenės elementas. Ši teisė priklauso tik tos šalies piliečiams, kuriems rinkimų dieną yra sukakęs atitinkamas konstitucijoje nurodytas amžiaus cenzas.

VRE šalių konstitucijose įtvirtintą subjektinę rinkimų teisę atskleidžia du jos komponentai – teisė rinkti (aktyvioji rinkimų teisė) ir būti išrinktam (pasyvioji rinkimų teisė). Aktyvioji rinkimų teisė reiškia piliečio teisę dalyvauti rinkimuose su sprendžiamąja rinkimų teise. Tai teisė balsuoti, reikšti savo poziciją. Paprastai VRE šalyse aktyvi rinkimų teisė suteikiama nuo 18 metų, tik Slovakijoje – 21-erių. Pasyvioji rinkimų teisė – tai galimybė kandidatuoti rinkimuose, galimybė būti iškeltam. Ji suteikia piliečiui galimybę būti išrinktam ir panašiai. Pasyviosios rinkimo teisės cenzas įvairiose VRE šalyse svyruoja nuo 21 iki 25 metų.

Praktiškai visos konstitucijos apriboja šias teises piliečiams, teismo pripažintiems neveiksniais (Bulgarija, Čekija, Estija, Lietuva, Lenkija, Rumunija, Vengrija), ir piliečiams (Bulgarija, Čekija, Latvija, Rumunija, Estija), įkalintiems teismo sprendimu, taip pat asmenims, kuriems teismo sprendimu uždrausta eiti valstybines pareigas (Lenkija, Vengrija), asmenims, kuriems rinkimų teisė atimta valstybinio tribunolo nuosprendžiu (Lenkija), ar asmenims, kurių judėjimo laisvė apribota dėl visuomenės sveikatos (Čekija). Pavyzdžiui, Lenkijos Konstitucijos 62 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad „teisės dalyvauti referendume ir teisės rinkti neturi asmenys, kurie įsiteisėjusiu teismo sprendimu yra pripažinti neveiksniais arba kuriems atimtos viešosios ar rinkimų teisės.“ Kai kuriose konstitucijose neišvardijamos netekusių rinkimų teisės piliečių teisės kategorijos, tai daroma įstatymuose.

Kaip ir daugelis kitų teisių bei laisvių, taip ir rinkimų teisė glaudžiai susijusi su kitomis teisėmis ir laisvėmis: minėta teisė dalyvauti valdant savo šalį, turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti, ieškoti, gauti ir skleisti informaciją ir idėjas, teisė vienytis į bendrijas, politines partijas ir organizacijas, įstatymų leidybos iniciatyva.

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose taip pat įtvirtinta teisė kreiptis su individualiais ir kolektyviniais kreipimais (peticijomis). Ši teisė yra minėtų šalių piliečių visuomeninio politinio aktyvumo garantija. Vengrijos Konstitucijos 64 straipsnyje teigiama: „Visiems garantuojama peticijos teisė. Kiekvienas turi teisę individualiai ar su kitais teikti siūlymus arba skundus vietinei valdžiai Vengrijos Respublikoje”. Kur kas plačiau apie tai kalbama Lenkijos Konstitucijos 63 straipsnyje: „Kiekvienas turi teisę viešaisiais, asmeniniais ar kito asmens interesais, pastarajam sutinkant, pateikti peticijas, siūlymus ir skundus viešosios valdžios institucijoms, taip pat visuomeninėms organizacijoms ir įstaigoms dėl jų vykdomų užduočių, pavestų joms viešojo administravimo srityje. Peticijų, pasiūlymų ir skundų nagrinėjimo tvarką nustato įstatymas”, Slovakijos Respublikos Konstitucijos 27 straipsnyje ši teisė reglamentuojama kitaip: „Peticijos teisė yra garantuojama. Kiekvienas turi teisę vienas arba su kitais pareikšti prašymus, pasiūlymus, skundus valstybės ir savivaldybės institucijoms visuomeniniais ar viešais interesais. Peticija negali būti naudojama norint pažeisti pagrindines teises ir laisves. Peticija negali riboti teismų nepriklausomybės”.

Peticijų teisė – tai individualus ar kolektyvinis piliečių kreipimasis į aukščiausius valdžios organus. Tai atskirų piliečių, individų, kolektyvų teisė kelti tam tikrus reikalavimus valdžios institucijoms, pareigūnams ir panašiai. Peticijų teisė apima skundo teisę ir galimybę kelti tam tikras visuomenines problemas, kad būtų priimami nauji, keičiami seni teisės aktai. Ši teisė paprastai laiduojama kiekvienam piliečiui, bet ji gali būti įgyvendinama ir grupės asmenų. Šiuo atveju daromas didesnis poveikis valdžios įstaigoms. Kolektyvinis kreipimasis turi tam tikrą visuomeninį pobūdį.

Konstitucijos nuostatų, skirtų šiai teisei, formuluotės kiekvienoje konstitucijoje VRE šalyje paprastai turi tik šios teisės apibrėžimą, realizavimas dažniausiai nustatytas kituose įstatymuose.

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose įtvirtinta piliečių teisė lygiomis galimybėmis patekti į valstybės tarnybą, pavyzdžiui, minėtame Latvijos Konstitucijos 101 straipsnyje. Lenkijos Respublikos Konstitucijos 60 straipsnis nurodo, kad „Lenkijos piliečiai, turintys visas viešąsias teises, turi teisę vienodais pagrindais stoti į viešąją tarnybą”, Estijos Konstitucijos 30 straipsnis šią teisę reglamentuoja plačiau ir net nustato atvejus, kada „išimtiniais atvejais, remiantis įstatymu, šias pareigas gali užimti ir užsienio valstybių piliečiai bei asmenys, neturintys pilietybės.” Valdymo institucijų kompetenciją įgyvendina jose dirbantys asmenys, veikiantys pagal valstybės ir savivaldos ir kitas įstatymų įgaliotų subjektų apibrėžtų teises ir pareigas.

Valstybės tarnyba suprantama kaip tarnautojo veikla bet kurioje valstybės organizacijose. Tai valstybės tarnautojo darbas tik įstatymo apibrėžtose valstybės institucijose. Asmenims, stojantiems į valstybės tarnybą, taikomi reikalavimai, kurie yra visuotinai pripažįstami užsienio valstybių praktikoje. Tokie reikalavimai gali būti pilietybės turėjimas, valstybės kalbos mokėjimas, atitinkamas išsilavinimas, tam tikras amžiaus cenzas ir panašiai. Valstybės tarnautojai gali būti skirstomi į karjeros valstybės tarnautojus, politinio ar asmeninio pasitikėjimo valstybės tarnautojus ir t. t. Valstybės tarnautojams nustatomos pareigos, kurios yra esminė tarnautojo teisinio statuso dalis: į tokias pareigas įeina lojalumas valstybei, iniciatyvumas, tarnybinės etikos laikymasis, žmogaus teisių gerbimas ir panašiai. Išimtiniais atvejais, remiantis įstatymu, šias pareigas gali eiti ir užsienio valstybių piliečiai bei asmenys, neturintys pilietybės (minėtas Estijos Konstitucijos 30 str.).

Piliečių teisė jungtis į politines partijas, organizacijas, asociacijas, visuomenines organizacijas yra įtvirtinta visose Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 straipsnyje įtvirtinama „Piliečiams laidojama teisė laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas, jei šių tikslai ir veikla nėra priešingi Konstitucijai ir įstatymams.“ Panašaus turinio Slovakijos Konstitucijos 29 straipsnis: „Susivienijimų teisė garantuojama. Kiekvienas turi teisę vienytis į klubus, draugijas ir kitus visuomeninius susivienijimus.“ Lenkijos Respublikos Konstitucijos 58 straipsnyje nurodyta, kad „kiekvienam užtikrinama susivienijimų teisė“.

Asmens teisė jungtis su kitais asmenimis į visuomeninius susivienijimus apima keletą teisių: teisę steigti bendrijas, politines partijas ar asociacijas, kitokias visuomenines organizacijas, teisę įstoti į jas ir dalyvauti jų veikloje, taip pat teisę nebūti visuomeninių susivienijimų nariu ir asmens teisę išstoti iš jų. Įvairaus pobūdžio visuomeniniai susivienijimai – tai būtinas atviros pliuralistinės visuomenės elementas. Vienijimasis grindžiamas savanoriškumo ir lygiateisiškumo principais.

Visuomeninių susivienijimų formos gali būti įvairios: politinė partija ar organizacija, asociacija, visuomeninė organizacija ir kitos susivienijimų formos. Atitinkamų formų įstatymai detalizuoja minėtosios laisvės įgyvendinimą. Ši teisė yra taip pat realizuojama per visuomenines organizacijas, kurios neturi nuolatinės narystės ir kurių tikslas yra suteikti tam tikras socialines paslaugas. Teisės į minėtas organizacijas realizavimas išreiškia piliečių sugebėjimą spręsti visuomenės problemas, ginti savo teises ir interesus politikos, ekonomikos, kultūros, socialinėje ir kitose gyvenimo srityse nesikišant valstybinei valdžiai. Konstitucijos nustato tik pačias bendriausias nuostatas, liečiančias visuomeninių susivienijimų veiklą.

Taip pat VRE šalių konstitucijose nustatyta teisė jungtis į profesines sąjungas, pavyzdžiui, Lenkijos Respublikos Konstitucijos 59 straipsnis šią teisę reglamentuoja plačiai, jo 1 dalis nurodo, kad „užtikrinama laisvė jungtis į profesines sąjungas, visuomenines profesines žemdirbių organizacijas ir darbdavių organizacijas“; Čekijos Respublikos Pagrindinių teisių ir laisvių chartijos

27 straipsnis, Slovakijos Respublikos Konstitucijos 37 straipsnis šią teisę priskiria prie ekonominių ir socialinių teisių grupės.

Visose Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose įtvirtinta susirinkimų teisė, mitingų, gatvės eitynių ir demonstracijų laisvė. Įtvirtinant šią teisę, konstitucijose pateikiamos būtinos sąlygos, kad piliečių susirinkimai gali būti tik taikūs ir neginkluoti, pavyzdžiui, Bulgarijos Konstitucijos 43 straipsnis; Latvijos Konstitucijos 103 straipsnis: „Valstybė laiduoja teisę savanoriškai dalyvauti mitinguose, gatvių eitynėse ar piketuose“, Estijos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnis šią teisę reglamentuoja taip: „Kiekvienas asmuo turi teisę be išankstinio leidimo rinktis į taikius susirinkimus ir mitingus. Ši teisė gali būti ribojama įstatymų nustatytais atvejais ir tvarka, jeigu tai būtina valstybės saugumui, viešajai tvarkai užtikrinti, moralei, eismo ar mitingo dalyvių saugumui garantuoti bei infekcinių ligų plitimui sustabdyti“.

Pagrindinė politinė piliečių teisė yra susirinkimų, mitingų ir demonstracijų laisvė. Tai kolektyvinės nuomonės tam tikrais visuomenės gyvenimo klausimais išreiškimo forma. Susirinkimų galimybė leidžia laisvai rinktis, diskutuoti politikos, valstybės gyvenimo klausimais. Demokratinėse valstybėse susirinkimams, mitingams organizuoti išankstinis leidimas paprastai nereikalingas. Iniciatoriai privalo tik informuoti institucijas, įstaigas. Demonstracijoms yra keliami griežtesni reikalavimai, piliečiai savo veiksmus privalo derinti su valdžios įstaigomis.

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose politinės teisės ir laisvės reglamentuojamos gana išsamiai ir detalai, tik Vengrijos Respublikos Konstitucija šias teises deklaruoja siaurai ir neišsamiai (61–64 straipsniai).³⁶

2.3. Socialinės ir ekonominės bei kultūrinės teisės

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose reglamentuotos tokios socialinės, ekonominės teisės, kaip laisvė dirbti ir pasirinkti veiklos rūšį bei profesiją, tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, teisė gauti teisingą užmokestį už darbą, teisė į poilsį, darbuotojų teisė streikuoti, teisė į sveikatos apsaugą, teisė į socialinę apsaugą, teisė į gyvybei ir sveikatai saugią aplinką, šeimos, motinystės, tėvystės ir vaikystės apsaugos teisės. Kultūrinėms teisėms priskirtinos teisė į mokslą, teisė į laisvą kūrybą, mokslinių tyrimų ir kūrybinės veiklos laisvė, intelektualios nuosavybės apsauga, autoriaus teisių apsauga, teisė dalyvauti kultūriniame gyvenime.

³⁶ Златопольский Д. Государственное право зарубежных стран: Восточной Европы и Азии. Москва, Зерцало, 2000, с. 164.

Socialines, ekonomines teises valstybė suteikia, atsižvelgdama į galimybes ir priklausomai nuo demokratijos lygio, tradicijų ir kitų sąlygų. „Socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių paskirtis – užtikrinti normalų, visavertį asmens gyvenimą, tai yra ištikus bėdai visuomenė ir valstybė įpareigotos jam padėti. Jeigu pilietinių ir politinių teisių esmė yra valstybės valdžios ribojimas, aiškiai apibrėžiant minimalios asmeninės laisvės erdvę, socialinės teisės išplečia valstybės veiklos sritį.”³⁷ Šios teisės dar priskiriamos „pozityviosioms”, kadangi jos reikalauja valstybės veiksmų ir išlaidų. Be to, jos nėra visuotinės, nes neįmanoma apibrėžti ekonominės teisės turinio taip, kad ji vienodai būtų taikoma kiekvienam žmogui. Socialinės teisės užtikrina asmeniui žmogaus vertą gyvenimo lygį ir socialinę gintį. Kultūrinės teisės garantuoja žmogaus dvasinę raidą, padeda jam tapti naudingu ekonominės, socialinės, kultūrinės visuomenės plėtotės dalyviu.

Pažymėtina, kad konstitucinio žmogaus teisių ir laisvių reglamentavimo istorijoje šios teisės valstybių konstitucijose imtos įtvirtinti tik po Pirmojo pasaulinio karo³⁸, nors dėl to, ar socialinės, ekonominės teisės turi ar net gali būti sudedamoji konstitucijų dalis, daug ginčijamasi ir diskutuojama. Pavyzdžiui, rengiant Lenkijos Respublikos Konstituciją vyko diskusijos dėl socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių katalogo įtvirtinimo joje. Galutinis sprendimas yra kompromisinio pobūdžio. Daugeliui poskyrio apie socialines teises nuostatų buvo suteikta ne subjektinių teisių, o valstybės politikos principų forma, kai kurios teisės pripažintos tik piliečiams (pvz., teisė gauti medicinos pagalbą, finansuojamą iš viešųjų lėšų), susilpninta kai kurių teisių tiesioginio taikymo galimybė.³⁹ Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas 1999 m. birželio 22 d. sprendime K 5/99 pateikė tokį požiūrį į Konstitucijoje įtvirtintas socialines teises, kad Konstitucijos kūrėjas socialinės saugos apimtį ir formas paliko nustatyti paprastam įstatymui. Įstatymo leidėjo laisvė nėra beribė. Įstatymu nustatant socialinės saugos apimtį negali būti pažeista šios teisės esmė ir įstatymas, reglamentuojantis išmokų dydžio nustatymo būdą, asmenims, turintiems teisę jas gauti, turi užtikrinti gyvenimo minimumą atitinkančias išmokas, kad būtų patenkinti būtiniausi jų poreikiai. Taip pat įstatymų leidėjas turi pasirinkti sprendimus, kurie jam atrodys optimalūs piliečių poreikių ir šalies ekonominės plėtros reikalavimų požiūriu.⁴⁰

Svarbiausia Vidurio ir Rytų Europos šalių asmenybės teisinio statuso sudėtinė dalis yra konstitucinių socialinių ir ekonominių teisių ir laisvių grupė. Šios teisės ir laisvės yra svarbiausia ekonominio pagrindo dalis, realizuojant visas kitas žmogaus ir piliečio teises. Be konstitucinių

³⁷ Spruogis E. Pilietinių ir politinių bei ekonominių, socialinių ir kultūrinių asmens teisių santykis // *Jurisprudencija*. – T. 21(13), 2001, p. 43.

³⁸ Birmontienė T. Žmogaus teisės Lietuvos Respublikos Konstitucijoje // *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė*. V., 1998, p. 130-131.

³⁹ Staugaitytė V. Lenkijos Respublikos 1997 m. Konstitucija // *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinių reguliavimą. Kolektyvinė monografija*. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005, p. 298-299.

⁴⁰ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 1999 m. birželio 22 d. sprendimas K 5/99. – <http://www.trybunal.gov.pl/>.

socialinių ir ekonominių teisių ir laisvių neįmanoma kalbėti apie visišką kitų konstitucinių teisių realizavimą.

Šio regiono šalių konstitucijos įtvirtina šios grupės teises ir laisves ir garantuoja jas tiek, kiek leidžia valstybės ekonominis potencialas ir nacionalinės ekonomikos galimybės, arba nustato kaip siektinus tikslus. Pavyzdžiui, Latvijos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 19 d. sprendime „Dėl valstybinių pensijų įstatymo pereinamųjų nuostatų 26 punkto atitikimo Konstitucijos 91 ir 109 straipsniams” teigiama: „Konstitucinis Teismas sutinka su Seimo raštu ir Teismo posėdyje pareikšta nuomone, kad socialinių teisių įgyvendinimas visų pirma priklauso nuo valstybės ekonominės padėties ir turimų išteklių.”⁴¹

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose įtvirtinta laisvė dirbti ir pasirinkti veiklos rūšį bei profesiją. Taigi kaip matome, šio regiono įstatymų leidėjai formuluotę „teisė į darbą” pakeitė į kitą formuluotę⁴²: „kiekvienam užtikrinama teisė pasirinkti profesiją ir profesinės veiklos laisvė, taip pat laisvė pasirinkti darbo vietą” (Lenkijos Respublikos Konstitucijos 65 str. 1 d.).

Tai vienos svarbiausių socialinių ir ekonominių teisių. Visose šalių konstitucijose ši teisė reglamentuojama gana detalai, nurodant, kokias pagrindines garantijas, teises turi kiekvienas dirbantis asmuo. „Kiekvienas žmogus turi teisę pasirinkti darbą pagal savo sugebėjimus ir kvalifikaciją” (Latvijos Konstitucijos 106 str. 1d.), „Negali būti apribojama teisė dirbti. Kiekvienas turi laisvę pasirinkti profesiją ir darbo vietą” (Rumunijos Konstitucijos 38 str. 1 d.). Tačiau kai kuriose iš jų įtvirtinama ne laisvė į darbą, bet teisė į darbą (Vengrijos, Čekijos konstitucijos). Pavyzdžiui, Slovakijos Konstitucijos 36 straipsnyje nurodytos pačios svarbiausios garantijos, kurios turi būti suteiktos darbuotojams, – tai teisė į premijas, teisė į darbą ir profesiją nediskriminuojant dėl lyties ir t. t.

Kartu su teise į darbą konstitucijose įtvirtinama ir žmogaus teisė į teisingą ir ne mažesnę už įstatymo nustatytą minimalų atlyginimą už darbą (Rumunijos Konstitucijos 38 str., Bulgarijos Konstitucijos 48 str., Lenkijos Konstitucijos 65 str., Latvijos Konstitucijos 107 str.).

Dalyje VRE šalių konstitucijų (Vengrija, Latvija, Lenkija, Rumunija) yra nustatyta teisė į darbo saugą, tai yra „kiekvienas turi teisę į saugias ir higieniškas darbo sąlygas” (Lenkijos Respublikos Konstitucijos 66 str. 1 d.).

Su teise į darbą glaudžiai siejama teisė į poilsį. Ši teisė visų minėtų valstybių konstitucijose realizuojama atskirais įstatymais, pavyzdžiui, yra pažymėta Bulgarijos Konstitucijos 48 straipsnyje, Lenkijos Konstitucijos 65 straipsnyje. Rumunijos Konstitucija nenustato teisės į poilsį, tačiau 38 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad darbuotojams užtikrinama darbo socialinė apsauga, suteikianti ir

⁴¹ Latvijos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 19 d. sprendimas. – <http://www.satv.tiesa.gov.lv>.

⁴² Златопольский Д. Государственное право зарубежных стран: Восточной Европы и Азии. Москва, Зерцало, 2000, с. 150.

teisės į poilsį garantijas.⁴³ Paprastai įstatymuose nustatoma ilgiausia 8 valandų darbo diena, nurodomos poilsio ir švenčių dienos, nustatomos kasmetinės mokamos atostogos.

Kai kurių Vidurio ir Rytų Europos valstybių konstitucijose yra nustatyta teisė streikuoti. Pavyzdžiui, Rumunijos Konstitucijos 40 straipsnyje teigiama: „Darbuotojai turi teisę streikuoti, norėdami apginti profesinius, ekonominius ir socialinio pobūdžio interesus“, Latvijos Respublikos Konstitucijos 108 straipsnio 1 dalyje teigiama, kad „kiekvienas dirbantis žmogus turi <...> teisę streikuoti“, Slovakijos Respublikos Konstitucijos 37 straipsnio 4 dalis ir Čekijos Respublikos Pagrindinių teisių ir laisvių chartijos 24 straipsnio 4 punktas šią teisę reglamentuoja vienodai – garantuojama teisė streikuoti ir jos sąlygos nustatomos įstatymų.

Streikas – tai kolektyvinis darbo nutraukimas, siekiant darbdaviui ar valstybei pateikti tam tikrus reikalavimus. Streikai turi vykti sutinkamai su darbo konfliktų sprendimo teisės aktu nuostatomis. Tai reiškia, kad streikuojančiųjų reikalavimai gali turėti tik ekonominį pobūdį, pavyzdžiui, atlyginimo didinimas, darbo sąlygų gerinimas. VRE šalių konstitucijose nurodyta, kad ši teisė pripažįstama teisėta tik tokiu atveju, jei streikas skirtas ekonominio ar socialinio pobūdžio profesiniams interesams apginti (minėtas Rumunijos Konstitucijos 40 str.).

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose įtvirtinta teisė į sveikatos apsaugą. Taip asmeniui užtikrinama galimybė lygiais pagrindais dalyvauti socialinių vertybių vartojime, o valstybės pareiga užtikrinti visiems vienodas galimybes lygiais pagrindais dalyvauti socialinių vertybių pasiskirstyme. Reali sveikatos apsauga priklauso nuo tam tikros valstybės sveikatos apsaugos sistemos, todėl priklausomai nuo valstybės šios teisės įtvirtinimas VRE šalių konstitucijose skiriasi apimtimi ir turiniu. Ši teisė ypač išreikšta Vengrijos Konstitucijoje, kurioje yra įtvirtinta nuostata (70 str. 1 d.), kad kiekvienas turi teisę į fizinę ir dvasinę sveikatą. Be to, ji reglamentuojama kaip absoliuti teisė, tačiau Vengrijoje realiai tokios apimties nėra įgyvendinama. Skirtingai nuo kitų šio regiono valstybių, Vengrijoje ši teisė suteikta ne tik jos piliečiams, bet visiems asmenims, esantiems jos teritorijoje. Kai kuriose konstitucijose teisė į sveikatos apsaugą ir medicinos pagalbą įtvirtinama per valstybės pareigas, pavyzdžiui, Latvijos Respublikos Konstitucijos 111 straipsnyje nustatyta, kad „valstybė rūpinasi žmonių sveikata ir garantuoja medicinos pagalbą.“ Lenkijos Respublikos Konstitucijoje (68 str. 3 d.) konkrečiai net nurodoma, kokiems asmenims viešoji valdžia turi skirti didesnę sveikatos apsaugą, tai yra vaikų, nėščių moterų, neįgalių asmenų ir pagyvenusių asmenų sveikata. Kai kurios konstitucijos įtvirtina tik teisę į sveikatos apsaugą, kitos nustato ir jos realizavimo konstitucines garantijas (Bulgarija). Tai nulemia kiekvienos konkrečios valstybės ekonominės sąlygos ir kiti ypatumai.

Konstitucijos straipsnių, įtvirtinančių teisę į socialinę apsaugą, apimtis, jų turinys kiekvienoje konkrečioje VRE valstybėje gerokai skiriasi.

⁴³ Там же, с. 153.

Tai kompleksas priemonių, kurios apima socialines paslaugas ir piniginę paramą. Svarbiausias socialinės apsaugos tikslas – patenkinti asmens gyvybinius poreikius ir sudaryti žmogaus orumo vertas gyvenimo sąlygas, kai žmogus nepajėgia pats to padaryti.

Ši teisė suteikiama Vidurio ir Rytų Europos šalyse daugiausia ligos, invalidumo, senatvės arba maitintojo netekimo atveju. Pavyzdžiui, Estijos Konstitucijos 28 straipsnis nurodo, kad „Estijos pilietis turi teisę į valstybės paramą senatvėje, nedarbingumo atveju, jeigu netenka maitintojo ar jo stokoja“, Čekijos Respublikos Pagrindinių teisių ir laisvių chartijos 30 straipsnis nurodo: „Laiduojama piliečio teisė gauti senatvės, invalidumo, maitintojo netekimo pensijas.“ Taip pat visose VRE šalių konstitucijose nurodoma, kad paramos rūšis, dydį, gavimo sąlygas ir tvarką nustato konkretūs įstatymai.

Teisė į gyvybei ir sveikatai saugią aplinką įtvirtinama Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų specialiuose straipsniuose ir atsižvelgiant į teisę į sveikatos apsaugą, pavyzdžiui, Latvijos Konstitucijos 115 straipsnis įtvirtina valstybės pareigą „užtikrinti sąlygas gyventi saugioje aplinkoje, gauti informaciją apie asmens aplinką.“ Čekijos Respublikos Pagrindinių teisių ir laisvių chartijos 35 straipsnio 1 punktas: „kiekvienas turi teisę į palankią gyvenimo aplinką.“ Teisė į gyvybei ir sveikatai saugią aplinką yra XX a. konstitucinė teisė, kiekvienam individui laiduojanti teisę į sveiką aplinką. Iš valstybės reikalaujama rūpintis aplinka, kitomis infrastruktūromis, kurios daro poveikį gamtai. Ši teisė pabrėžiama ir tarptautiniuose dokumentuose siekiant, kad gamta išliktų ir ateityje. Nustatoma ir piliečių pareiga saugoti gamtą.

Žymią vietą VRE šalių konstitucijų skyriuose apie teises ir laisves užima šeimos, motinystės, tėvystės ir vaikystės apsauga. Šeima – tai svarbiausia visuomenės ląstelė, kurios pagrindu formuojasi daugelis kitų visuomeninių struktūrų, todėl valstybė privalo saugoti ir globoti santuoką, šeimą, kadangi šeima yra valstybės pagrindas. Pavyzdžiui, Estijos Konstitucijos 27 straipsnyje sakoma: „Šeima, kaip visuomenės išsaugojimo ir tautos augimo pagrindas, yra saugoma valstybės“. Latvijos Konstitucijos 110 straipsnyje teigiama: „Valstybė saugo ir globoja santuoką, šeimą, tėvų ir vaikų teises.“ Lenkijos Respublikos Konstitucija ypač saugo šeimą ir motinystę (71 ir 18 str.), santuoką ir tėvystę (18 str.), vaikus (72 str.), veteranus (19 str.), šeimos ūkį (23 str.).⁴⁴

Kūryba yra svarbiausias žmogaus dvasinės veiklos komponentas, todėl yra dar viena teisių grupė – kultūrinės teisės. Per šias teises žmogus patenkina asmenybės poreikius ir lūkesčius. Per kūrybą asmuo kuria, panaudoja ir perteikia materialines ir dvasines vertybes, todėl Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose įtvirtinamos kultūrinės teisės.

Viena svarbiausių kultūrinių teisių – teisė į mokslą. Ši konstitucinė teisė reglamentuojama visose Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose. Pavyzdžiui, Latvijos Konstitucijos 112

⁴⁴ Osiatynski W. A Brief History of the Constitution // East European Constitutional Review. Volume 6 Number 2, 3 – Spring & Summer 1997. – <http://www.law.nyu.edu/eecr/volumes.html>.

straipsnis skelbia: „Visi asmenys turi teisę į išsilavinimą. Valstybė garantuoja nemokamą pradinį ir vidurinį išsilavinimą. Pradinis išsilavinimas yra privalomas”, Bulgarijos Konstitucijos 53 straipsnio 1 dalis nurodo, kad „kiekvienas turi teisę į mokslą”, Lenkijos Konstitucijos 70 straipsnis skelbia: „Kiekvienas turi teisę į mokslą. Mokyti iki 18 metų amžiaus privaloma. Pareigos mokytis mokykloje vykdymo būdą nustato įstatymas”.

Teisė į mokslą turi tiesioginę ir netiesioginę įtaką visose visuomeninio gyvenimo srityse. VRE šalių konstitucijose nustatyta, kad visiems garantuojamas nemokamas pradinis, pagrindinis ir vidurinis išsilavinimas. Amžiaus cenzas, iki kada yra mokslas privalomas, svyruoja nuo 16 iki 18 metų. Visiems užtikrinamos vienodos galimybės įgyti išsilavinimą.

Paprastai piliečiams suteikiama teisė įsigyti nemokamą aukštąjį išsilavinimą valstybinėse aukštosiose mokyklose konkurso pagrindu. Be to, VRE šalių konstitucijos nustato galimybę piliečiams įgyti ir mokamą išsilavinimą įstatymų nustatyta tvarka, pavyzdžiui, Lenkijos Konstitucijos 70 straipsnio 2 dalyje teigiama: „Mokymas viešosiose mokyklose yra nemokamas. Įstatymu gali būti leidžiama kai kurias švietimo paslaugas viešosiose aukštosiose mokyklose teikti už mokestį”. Reikia pažymėti, kad teisė įsigyti nemokamą aukštąjį išsilavinimą valstybinėse aukštosiose mokyklose ne visuomet yra realizuojama. Pavyzdžiui, nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra įtvirtinta nemokamo aukštojo išsilavinimo nuostata, vis dažniau mokslas tampa mokamas net ir gerai besimokantiems studentams.

Įtvirtindamos teisę į mokslą, atskiros konstitucijos nustato laisvę nuo religinio mokymo, pabrėždamos, kad išsilavinimas yra pasaulietiško pobūdžio (Rumunija, Lietuva).

Teisė į laisvą kūrybą įtvirtinama daugelyje VRE šalių konstitucijų. Tuo pat metu kai kurios konstitucijos įtvirtina garantijas literatūrinei, meninei, mokslinei ir techninei kūrybai, taip pat garantuoja intelektualiosios nuosavybės apsaugą. Pavyzdžiui, „kiekvienam užtikrinama meninės kūrybos, mokslinių tyrinėjimų ir jų rezultatų skelbimo laisvė, dėstymo laisvė, taip pat laisvė naudotis kultūros vertybėmis” (Lenkijos Konstitucijos 73 str.), „Garantuojama meninės ir mokslinės kūrybos laisvė. Teisė į kūrybinę intelektualinę veiklą yra ginama įstatymo” (Slovakijos Konstitucijos 43 str.). Konstituciniuose teiginiuose įtvirtinama autoriaus teisė į intelektualios, kūrybinės veiklos rezultatus, pavyzdžiui, tokią nuostatą įtvirtina Estijos Konstitucijos 39 straipsnis, kuriame pasakyta, kad „autorius turi neatimamą teisę į savo kūrybą. Autorines teises saugo valstybė.”

Atskiros Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijos įtvirtina kiekvieno teisę dalyvauti kultūriniame gyvenime, kuri nustato valstybės garantiją prieiti prie tėvynės ir pasaulinės kultūros vertybių, esančių valstybės žinioje. VRE valstybių konstitucijos, įtvirtindamos teisę dalyvauti kultūriniame gyvenime, įpareigoja valstybę remti kultūros ir meno vystymąsi (pavyzdžiui, Bulgarijos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnis).

3. Žmogaus teisių ir laisvių ribojimo problema naujosiose Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose

„Žmogaus teisių ribojimas – sudėtinga konstitucinės teisės problema“⁴⁵, kadangi svarbiausias žmogaus teisių srityje yra tų teisių ribų klausimas, koku pagrindu ir koku mastu žmogaus teisės gali būti varžomos, ribojamos ir ar jos apskritai gali būti varžomos, nes dažnai kalbama apie kai kurių žmogaus teisių absoliutinumą. Taigi šis klausimas yra svarbus ir aktualus.

Dažniausiai konstitucijose, įstatymuose žmogaus teisės ir laisvės deklaruojamos labai kategoriškai, kaip absoliuti teisė. Tai kelia klausimą, ar galima varžyti tokias teises ir laisves, pavyzdžiui, gyvybė neatimama, žmogaus laisvė neliečiama, žmogaus asmuo neliečiamas, nuosavybė neliečiama ir panašiai. Kodėl valstybė vartoja kategoriškas formuluotes (nuosavybė neliečiama, būstas neliečiamas ir panašiai)?

Konstitucinės teisės garantuojamos ne vienam žmogui, o visiems, todėl žmogus, naudodamasis savo teise, neturi trukdyti kitiems daryti tą patį, nes jis gyvena ne izoliuotai ir reikia atsižvelgti į daugumos interesus. Be to, bendras žmonių gyvenimas lemia, kad asmuo, turėdamas teises ir laisves, turi gerbti ir kito teises ir laisves. Būtent taip užtikrinami ir visuomenės interesai. Kuo daugiau individo laisvių, tuo daugiau jų konfliktų su visuomenės interesais galimybių. Taigi kuo daugiau individas turi teisių, tuo didesnis tas konfliktas. Siekis ir gebėjimas suderinti šiuos priešingus interesus, rasti ir įtvirtinti tinkamą jų balansą yra vienas iš demokratinės visuomenės požymių, todėl, nustatant tam tikras normas, reikia atsižvelgti į įvairius veiksnius, užtikrinti kiekvienam individui galimybę naudotis teisėmis ir laisvėmis. O tai susiję ir su būtinumu riboti kitų teises ir laisves. Tai yra būtinybė.

Taigi pagal ribojimo galimybes teises galėtume klasifikuoti į absoliučias, tai yra neribojamas, pavyzdžiui, teisė į gyvybę, teisė nebūti kankinamam ir žalojamam ir kad su asmeniu nebūtų žiauriai, žeminant jo orumą, elgiamasi; ir teises, kurios tam tikromis sąlygomis gali būti ribojamos, pavyzdžiui, teisė į nuosavybę, teisė į informaciją ir kitos.

Jei pripažįstame galimybes žmogaus teises ir laisves riboti, tai tos galimybės turi būti labai griežtai apibrėžtos, kadangi žmogaus teisės yra prigimtinės. Kiekvienoje demokratinėje valstybėje siekiama užtikrinti, kad žmogaus teisės ir laisvės nebūtų nepagrįstai ar neteisėtai ribojamos pačių piliečių įgaliotos valdžios institucijų veiksmu.

⁴⁵ Birmontienė T. Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje // Lietuvos konstitucinė teisė: Vadovėlis. – Vilnius. – 2001, p. 341.

Konstitucinės teisės gali būti ribojamos pačioje konstitucijoje ar pagal nuostatas priimtu įstatymu. Konstitucijoje sąlygos riboti teises formuluojamos dažniausiai kaip blanketinės normos. Konstitucinė asmens teisė gali būti ribojama tik jei tai būtina apsaugoti visuomenės vertybes, kitų asmenų teisėtus interesus. Toks teisių ribojimas turi būti proporcingas ribojimo tikslui.

Ribojimo galimybę nustato ir tarptautiniai aktai: 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, kurioje nustatyta galimybė riboti teises ir laisves. Juose paskelbiama teisė arba laisvė bei kai kuriais atvejais nurodomos ir sąlygos, kada ji gali būti ribojama.

Pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją ir susiformavusią Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – Europos Teismas) praktiką tokie apribojimai galimi, tai yra laikomi pagrįstais, jeigu atitinka dvi sąlygas:⁴⁶

1. Yra teisėti. Tai reiškia, kad apribojimai turi būti nustatomi tik įstatymu. Pačios žmogaus teisės ir laisvės konstitucijose įtvirtinamos todėl, kad tas įtvirtinimas yra įstatyminis, ir apribojimus taip pat gali nustatyti tik įstatymas. Turi būti nustatomas baigtinis apribojimų sąrašas. Kiekvienas žmogus turi žinoti, kad yra tam tikri apribojimai. Nustatyti apribojimai turi būti aiškiai suformuluoti. Nustatant apribojimus, turi būti siekiama teisėtų tikslų.
2. Tokie apribojimai būtinais reikalingi demokratinėje visuomenėje. Demokratinė visuomenė – tai politinis pliuralizmas, pakantumas, atvirumas. Ši sąlyga reiškia, kad tie suvaržymai neturi būti nukreipti pačiai demokratinei sistemai riboti. Jų pobūdis turi būti toks, kad nekeltų grėsmės demokratinei visuomenės sampratai. Ribojimas neturi paneigti pačių žmogaus teisių ir laisvių. Sprendžiant klausimą, ar konkretus ribojimas yra būtinais reikalingas demokratinėje visuomenėje, pirma, reikia išsiaiškinti ribojimo tikslus bei paskirtį, ir antra, nustatyti, ar ribojimo priemonės proporcingos siekiamam teisėtam tikslui.

Valstybės, ratifikavusios Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, priimdamos savo įstatymus turi paisyti šių teisių ir laisvių ribojimo pagrindų, todėl joms taikoma Europos Teismo jurisdikcija ir jos turi laikytis tų reikalavimų. Šią konvenciją ratifikavusios ir Vidurio ir Rytų Europos valstybės. Neabejotinai šio regiono valstybėms didelę įtaką padarė minėta konvencija bei Europos Teismo jurisprudencija. Šių šalių konstituciniams teismams Europos

⁴⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3, 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2d. nutarimas Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1997-02-19, Nr. 15-314.

Teismo jurisprudencija tapo konstitucijų aiškinimo šaltiniu ir pagalbine nacionalinės teisės aktų konstitucingumo problemos vertinimo ir aiškinimo priemone.

Taip pat reikia pabrėžti, kad, konkretizuojant teisių ribojimo sąlygas, turi būti laikomasi proporcingumo, teisėtumo, protingumo ir kitų svarbių teisės principų. Ypač svarbus proporcingumo principas, į kurį dažnai atsižvelgia Europos Teismas, sprenddamas Europos žmogaus teisių konvencijoje ir protokoluose nustatytų teisių ribojimo klausimus. Vidurio ir Rytų Europos šalių konstituciniai teismai proporcingumo principą taip pat dažnai naudoja sprenddami bylas. Pavyzdžiui, šis principas nėra tiesiogiai įtvirtintas Estijos Respublikos Konstitucijoje, tačiau įsigilinę į 11 straipsnyje⁴⁷ vartojamą sąvoką „būtinumas demokratinėje visuomenėje“, pamatytume, kad ji šiuo metu įtraukta į proporcingumo principo formuluotę, pavyzdžiui, 1999 m. byloje dėl teisės dalyvauti įmonės veikloje (31 straipsnis). Aiškindama 11 straipsnį Konstitucinės priežiūros kolegija pažymėjo: „Nustatant apribojimus būtina atsižvelgti į tai, kad apribojimai demokratinėje visuomenėje yra būtini ir kad naudojamos priemonės atitinka vykdomus uždavinius. Apribojimai neturi įstatymų ginamų interesų ir teisių riboti labiau, nei tai yra pateisinama šia norma siekiamais tikslais.“⁴⁸

Proporcingumo principą interpretuoja ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas sprenddamas bylas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1997 m. vasario 13 d. nutarime analizavo asmens teisių ribojimą, atsižvelgdamas į visuomenės interesų kriterijų, ir pabrėžė, kad „tarp asmens teisių ir laisvių iš vienos pusės ir visuomenės interesų – iš kitos neretai kyla konfliktų, o kartais atsiranda ir prieštaravimų. Demokratinėje visuomenėje tokie prieštaravimai sprendžiami derinant skirtingus interesus ir siekiant nepažeisti jų pusiausvyros. Vienas iš interesų derinimo būdų yra asmens teisių ir laisvių ribojimas“. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad „galimi atvejai, kai atitinkamo ribojimo prasingumas slypi konkrečios teisės (ar laisvės) prigimtyje arba kai atitinkamais apribojimais siekiama išvengti kolizijos su kitomis pagrindinėmis teisėmis. Minėtais atvejais pagrindinių teisių apribojimų pagrįstumas turėtų būti vertinamas sveiko proto ir akivaizdžios būtinybės kriterijais.“⁴⁹

Kai kurių Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose įtvirtinama bendra norma dėl asmens teisių ir laisvių ribojimo. Pavyzdžiui, Estijos Konstitucijos 11 straipsnyje pasakyta, kad „teisės ir laisvės gali būti ribojamos tik remiantis Konstitucija. Toks ribojimas turi būti būtinas demokratinėje

⁴⁷ Estijos Respublikos Konstitucijos 11 straipsnis: „Teisės ir laisvės gali būti ribojamos tik remiantis Konstitucija. Toks ribojimas turi būti būtinas demokratinėje visuomenėje ir turi neiškreipti ribojamų teisių ir laisvių esmės.“

⁴⁸ Taube C. Konstitucinės jurisprudencijos ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos tarpusavio sąveika // Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas. Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga. – Vilnius. – 2002, p. 204 – 205.

⁴⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3, 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2d. nutarimas Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 1997-02-19, Nr. 15-314.

visuomenėje ir turi neiškreipti ribojamų teisių ir laisvių esmės.” Labai panaši nuostata yra įtvirtinta Lenkijos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje: „Naudojimosi konstitucinėmis laisvėmis ir teisėmis apribojimai gali būti nustatomi tik įstatymu ir tik tada, kai jie būtini demokratinėje valstybėje jos saugumui ar viešajai tvarkai užtikrinti arba aplinkai, žmonių sveikatai ir visuomenės moralei, taip pat kitų asmenų laisvėms ir teisėms apsaugoti. Šiais apribojimais negali būti pažeidžiama laisvių ir teisių esmė.” Tai reiškia, kad nebus galimybės riboti šių teisių arba jomis piktnaudžiauti per įstatymo nustatytus vykdomosios valdžios veiksmus ar ministrą, ar per kitas priemones.⁵⁰ Panašią nuostatą įtvirtina ir Rumunijos Konstitucijos 49 straipsnis, Vengrijos Konstitucijos 8 straipsnis, Slovėnijos Konstitucijos 16 straipsnis, taip pat šio straipsnio 2 dalyje yra nurodyti konkretūs straipsniai, tai yra konkrečios teisės, kurių apskritai negalima riboti. Latvijos Konstitucijos 116 straipsnis taip pat nurodo atvejus ir konkrečius straipsnius, kada gali būti ribojamos asmens teisės ir laisvės. Matome, kad galimybės įstatymu nustatyti konstitucinių teisių ir laisvių apribojimus reglamentuojamos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pavydžiu bei papildomai įtvirtinant reikalavimą, kad šiais apribojimais negali būti pažeista laisvių ir teisių esmė.

Kai kuriuose Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų straipsniuose, be bendrųjų sąlygų, nurodomos ir konkrečios aplinkybės, kada konstitucinė teisė gali būti ribojama. Pavyzdžiui, reglamentuojant teisę į laisvės neliečiamybę, VRE šalių konstitucijose kaip bendroji sąlyga nurodoma, kad niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba savavališkai suimamas, niekam neturi būti atimama laisvė kitaip, kaip tik tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas. Tuose pačiuose straipsniuose nurodomas ir atskiras atvejis, kai laisvė gali būti ribojama: jei asmuo yra sulaikytas nusikaltimo vietoje ir aptariama tokio sulaikymo tvarka (Bulgarijos Konstitucijos 30 str., Vengrijos Konstitucijos 55 str., Rumunijos Konstitucijos 23 str., Estijos Konstitucijos 20 str., Lietuvos Respublikos Konstitucijos 20 str.). Dar, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 str., Lenkijos Konstitucijos 58 str., įtvirtinančiuose susivienijimų laisvę, nurodoma, kad ši laisvė gali būti ribojama, jei susivienijimų tikslai ar veikla priešingi konstitucijai ir įstatymams.

Vidurio ir Rytų Europos valstybių konstitucijose yra įtvirtinta nemažai straipsnių, kur gali būti nustatoma galimybė teises ir laisves riboti įstatymu, tačiau nepateikiant tokio ribojimo pagrindų. Pavyzdžiui, „Niekam negali būti varžoma laisvė kitaip, kaip tik įstatymu” (Latvijos Konstitucijos 94 str. 2 d.), „Garantuojama komunikacijų laisvė ir jų slaptumo apsauga. Jos gali būti ribojamos tik įstatymo nustatytais atvejais ir tvarka” (Lenkijos Respublikos Konstitucijos 49 str.), „Būstas neliečiamas. Niekas negali įeiti ir pasilikti be gyventojų sutikimo, išskyrus įstatymų

⁵⁰ Osiatynski W. A Brief History of the Constitution // East European Constitutional Review, Volume 6 Number 2, 3–Spring & Summer 1997. – <http://www.law.nyu.edu/eecr/volumes.html>

nustatyta tvarka” (Bulgarijos Konstitucijos 33 str.), „Garantuojamas asmens neliečiamumas ir privatus gyvenimas. Šios teisės gali būti ribojamos tik įstatymų nustatyta tvarka” (Slovakijos Konstitucijos 16 str.), Čekijos Respublikos pagrindinių teisių ir laisvių chartijos 7 straipsnis.

Žmogaus teisių ir laisvių apribojimas galimas, kai jomis piktnaudžiaujama. Tokių nuostatų galima rasti ir Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose. Šiuo atveju vadovaujamesi bendru principu, kad, įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių. Taigi ši nuostata liečia ribas, kurių negali peržengti žmogus, įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis. Pavyzdžiui, Estijos Konstitucijos 19 straipsnio 2 dalis teigia, kad „kiekvienas asmuo, naudodamasis savo teisėmis ir laisvėmis bei vykdydamas pareigas, privalo gerbti kitų žmonių teises ir laisves bei laikytis įstatymų.” Panašaus turinio nuostata įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 28 str., Lenkijos Konstitucijos 31 str., Rumunijos Konstitucijos 15 str.

Dar vienas išskiriamas ribojimo atvejis, kai naudojimas žmogaus teisėmis ir laisvėmis daro žalą konstitucinėms vertybėms, tai yra siekiant apsaugoti konstitucinę santvarką, visuomenės saugumą, kitų asmenų teises ir laisves, visuomenės dorovę ir moralę. Toks konstitucinių teisių ribojimas gali būti formuluojamas galimą ribojimą išdėstant kartu su deklaruojama teise ar formuluojamas atskirai. Ypač svarbu, ar toks ribojimas atitinka visuotinai pripažįstamus teisinės valstybės principus. Kiekviena valstybė pati nustato tokius pagrindus ir teisių ribojimo mastą.

Kaip ribojimo, išdėstyto kartu su teise, pavyzdžius galėtume nurodyti Estijos Konstitucijos 33 straipsnį: „Žmogaus būstas neliečiamas. Įsiveržti į žmogaus būstą, patalpas ar darbo vietą ir daryti jose krata draudžiama kitaip, kaip tik įstatymų nustatyta tvarka, siekiant užtikrinti viešąją tvarką, sveikatą ar kitų žmonių teises ir laisves, užkirsti kelią nusikaltimui, sulaikyti ar nustatyti tiesą baudžiamojo tyrimo metu.” Panašių nuostatų, kai konstitucinių teisių ribojimas gali būti formuluojamas galimus apribojimus išdėstant kartu su deklaruojama teise, Estijos Konstitucijoje yra nemažai – 26 str., 34 str., 40 str., 45 str., 47str.; Lietuvos Respublikos Konstitucijoje – 25 ir 32 str.; Lenkijos Respublikos Konstitucijoje – 53 str., 61 str.; Bulgarijos Respublikos Konstitucijoje – 35 str., 41 str.; Čekijos Respublikos pagrindinių teisių ir laisvių chartijos 14 str., 17 str.

Gali būti įvardijama institucija („teismas”), taikanti konstitucijos ir įstatymo nustatytą ribojimą. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnio 2 dalyje yra pasakyta, kad „informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą” arba Slovėnijos Konstitucijos 36 straipsnio 2 dalyje: „Niekas be teismo sprendimo negali įeiti į asmens būstą ar kitą asmens patalpą ir apieškoti ją be asmens sutikimo.”

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose nustatyta, kad žmogaus teisės gali būti ribojamos ir esant tam tikroms išimtinėms aplinkybėms – karo ar nepaprastosios padėties atveju.

Ypatingoji padėtis įvedama, kai kyla neramumų, riaušių, stichinių nelaimių ar katastrofų, karo padėtis. Tai paprastai daroma valstybės ar vyriausybės vadovo aktu, kuris yra priimamas įstatymo dėl ypatingosios padėties pagrindu. Ypatingosios padėties įvedimo akte turi būti tiksliai nustatyta jos trukmė, teritorija, išvardytos ribojamos teisės. Aktas yra iš karto paskelbiamas gyventojams, tačiau įsigalioja po kelių valandų. Įvedus ypatingąją padėtį gali būti sustabdomas ir kai kurių konstitucijos normų galiojimas, ypač privataus gyvenimo neliečiamumo, susisiekiimo konfidencialumo, žmogaus būsto neliečiamumo, kilnojimosi laisvė, draudžiamos demonstracijos, gali būti ribojama politinių partijų ir organizacijų veikla. Įvedama būtinybė atlikti asmenų ir transporto priemonių patikrinimus.

Žmogaus teisių ribojimo, esant tam tikroms išimtinėms aplinkybėms, Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose turinys yra panašus: nurodoma, kad, įvedus karo ar nepaprastąją padėtį, laikinai gali būti arba negali būti apribojamos teisės ir laisvės, bei išvardijami konkretūs straipsniai, tai yra konkrečios teisės, kurios, esant tokioms aplinkybėms, gali būti ribojamos: pavyzdžiui, Slovėnijos Konstitucijos 16 str., Vengrijos Konstitucijos 18 str., Bulgarijos Konstitucijos 57 str., Estijos Konstitucijos 130 str., Lietuvos Respublikos Konstitucijos 145 str.

Ir dar vienas atvejis: teisės ir laisvės gali būti ribojamos tam tikroms asmenų grupėms. Pavyzdžiui, Lenkijos Konstitucijos 62 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad „teisės dalyvauti referendume ir teisės rinkti neturi asmenys, kurie įsiteisėjusiu teismo sprendimu yra pripažinti neveiksniais arba kuriems atimtos viešosios ar rinkimų teisės.“ Kitas pavyzdys: Bulgarijos, Lietuvos ir Estijos konstitucijos reglamentuoja, kad nuosavybės teisę į žemę turi tik tos šalies piliečiai.

4. Vidurio ir Rytų Europos šalių naujosiose konstitucijose įtvirtintos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantijos

„Žmogaus kaip asmenybės ir piliečio apsaugojimo nuo valstybės ir kitų asmenų prievartos šiuolaikinė samprata yra ilgo istorinio proceso ir raidos rezultatas.“⁵¹ Pastaruoju metu žmogaus teisių apsaugai skiriama nemažai dėmesio, kadangi žmogaus teisių procesas tapo viena svarbiausių daugumos valstybių politinio, teisinio ir socialinio gyvenimo sudėtinių dalių. Be to, žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo būklė konkrečioje šalyje yra vienas iš svarbiausių kriterijų, kuriuo vadovaujantis galima spręsti apie valstybės demokratiškumą, joje egzistuojančio teisingumo lygį.

Svarbiausias demokratinės valstybės uždavinys – tai žmogaus teisių ir laisvių pripažinimas, jų apsauga. Demokratinėse šalyse teisinės žmogaus teisių garantijos visų pirma remiasi konstitucijos, kurioje įtvirtintos pagrindinės teisės ir laisvės, autoritetu ir tiesioginiu taikymu, tačiau reikia pabrėžti, kad nepakanka vien tik įtvirtinti ir paskelbti konstitucijoje pagrindines žmogaus teises ir laisves, bet įstatymo leidėjas privalo ir įstatymo normose nustatyti pakankamas konstitucinių teisių ir laisvių ribas ir jų apsaugos garantijas. Dar sudėtingesnis dalykas – žmogaus teisių realybė, tai yra reali galimybė šiomis teisėmis pasinaudoti ir apginti žmogaus teises. Todėl žmogaus teisės ir laisvės siejasi ir su valstybės, jos institucijų bei pareigūnų atsakomybe, su žmogaus teisių įgyvendinimo garantijų sistema, pažeistų teisių gynyba.

Žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantijos suprantamos kaip tam tikra teisės normų, principų, priemonių, kuriomis naudojantis yra užtikrinamas žmogaus teisių ir laisvių praktinis įgyvendinimas, apsauga ir gynimas, sistema. Žmogaus teisių garantijas pagal jų galiojimo pobūdį galima būtų skirti į nacionalines ir tarptautines.

Juridiškai žmogaus teisių apsauga Vidurio ir Rytų Europos šalyse atitinka demokratinei teisei valstybei keliamus reikalavimus. Ypač svarbu ir aktualu, kad Vidurio ir Rytų Europos valstybės, einančios demokratinio keliu, žmogaus teisių ir laisvių garantai atitiktų civilizuotų valstybių priimtus žmogaus teisių ir laisvių apsaugos srities standartus.

Prie svarbių konstitucinių principų, turinčių įtakos žmogaus teisių garantijoms, galėtume priskirti tokius Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų straipsnius: visose Vidurio ir Rytų Europos valstybių konstitucijose deklaruojama nuostata, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai (Bulgarijos Konstitucijos 5 str., Estijos Konstitucijos 3 str., Lietuvos Respublikos Konstitucijos 7 str., Slovakijos Konstitucijos 2 str.); kitas svarbus principas, laikomas viena iš pagrindinių žmogaus teisių apsaugos garantijų, – tai asmens teisė kreiptis į teismą, kai

⁵¹ Paksas, A. Tarptautinės ir nacionalinės žmogaus teisių apsaugos priemonės ir institucijos // Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. – Monografija. – Vilnius. –2003, p. 41.

pažeidžiamos jo konstitucinės teisės ir laisvės, bei asmens teisė į materialinės ir moralinės žalos, padarytos neteisėta kito asmens veika, atlyginimą (Estijos Konstitucijos 15 str. ir 25 str., Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 str., Latvijos Konstitucijos 92 str., Rumunijos Konstitucijos 21 str., Lenkijos Respublikos Konstitucijos 45 str. 1 d.); asmens teisė į gynybą (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 str. 6 d., Latvijos Konstitucijos 92 str., Slovėnijos Konstitucijos 29 str.).

Svarbi institucinė garantija yra asmens teisė paduoti skundą dėl valstybės institucijų pareigūnų piktnaudžiavimo (Lenkijos Konstitucijos 80 str., Lietuvos Respublikos Konstitucijos 73 str.).

Praktiniu požiūriu vienos iš svarbiausių yra teisminės gynybos garantijos, kadangi tai svarbiausia ir veiksmingiausia gynybos priemonė ginti pažeistas žmogaus konstitucines teises ir laisves. Visų pirma norėtusi išskirti konstitucinį teismą. Žmogaus teisių ir laisvių apsaugos „pripažinimas aukščiausia konstitucine vertybe yra svarbus realios visuomeninių vertybių sistemos formavimuisi. Kai aukščiausio rango teisės aktas gina šias teises, kai tai yra atliekama tokios institucijos kaip konstitucinis teismas, neabejotinai skatinama laikytis šių vertybių – gilintis, ar koku nors veiksmu jos nebus be pagrindo pažeistos, apribotos”.⁵² Taigi viena iš konstitucinės justicijos funkcijų yra konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių ir laisvių apsauga.

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstituciniai teismai, nagrinėdami atitinkamų teisės aktų, reglamentuojančių žmogaus teises, atitiktį Konstitucijai, užtikrina pagrindinio įstatymo viršenybę teisės sistemoje. Taip pat užtikrinant konstitucinį teisėtumą neretai šio regiono konstituciniams teismams tenka spręsti žmogaus teisių ir laisvių, įtvirtintų konstitucijose, apsaugos klausimus.

Kai kuriose Vidurio ir Rytų Europos šalyse (Latvijoje, Vengrijoje, Lenkijoje, Čekijoje, Slovėnijoje) asmenys gali tiesiogiai kreiptis su skundu į konstitucinį teismą, prašyti pripažinti nekonstituciniu vieną ar kitą teisės aktą, kuris riboja arba pažeidžia kokią nors piliečio konstitucinę teisę, arba išleisti nurodymą administracinei justicijai imtis veiksmų ar nuo jų susilaikyti, jei tai pažeidžia piliečių subjektines teises. Pavyzdžiui, Lenkijos Respublikos Konstitucijos 79 straipsnis nustato, kad „kiekvienas, kieno konstitucinės teisės ir laisvės buvo pažeistos, turi teisę įstatymo nustatytais pagrindais kreiptis į Konstitucinį Tribunalą su skundu dėl įstatymo ar kito norminio akto, kuriuo remdamasis teismas ar viešojo administravimo institucija priėmė galutinį sprendimą dėl jo laisvių, teisių arba jo pareigų, įtvirtintų Konstitucijoje, atitikties Konstitucijai”. Prašymas, kurį asmuo pateikia konstituciniam teismui, tradiciškai vadinamas konstituciniu skundu. Minėtose valstybėse konstitucinio skundo pateikimo teisė suteikiama fiziniams ir juridiniams asmenims, kurie turi pagrindą manyti, kad jų konstitucines teises pažeidė valstybės institucijos ar pareigūnai. Pavyzdžiui, nors Lenkijos Konstitucijoje 79 straipsnis, įtvirtinantis teisę kreiptis į Konstitucinį

⁵² Jarašiūnas E. Apie konstitucinės justicijos funkcijas // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Konferencijos medžiaga, V: Lietuvos žmogaus teisių centras 1998, p. 145.

Tribunolą su konstituciniu skundu, yra skyriuje apie žmogaus ir piliečio laisves, teises ir pareigas, Konstitucinis Tribunolas jau pirmuosiuose savo sprendimuose konstatavo, kad konstitucinius skundus gali pateikti ne tik fiziniai, bet ir juridiniai asmenys.⁵³ Paprastai svarbiausias reikalavimas prieš paduodant konstituciniam teismui konstitucinį skundą – visų kitų imanomų teisinės gynybos priemonių išnaudojimas.

Dažnai šia teise naudojasi Vengrijos gyventojai, kurie gali pateikti prašymą Konstituciniam Teismui, paskelbti, kad normų nebuvimas prieštarauja Konstitucijai.⁵⁴ Latvijos konstitucinis skundas buvo kaip papildoma pagalbinė apsaugos priemonė,⁵⁵ kadangi iki 2001 m. liepos 1 d. asmenys neturėjo teisės pateikti konstitucinį skundą Latvijos Respublikos Konstituciniam Teismui.

Palyginti su Vidurio ir Rytų Europos konstituciniais teismais, vienintelėje Estijoje konstitucinė kontrolė pagal Estijos Respublikos Konstituciją pavesta Aukščiausiajam Teismui, kurio sudėtyje yra konstitucinės kontrolės kolegija. Taigi Estija neturi atskiros specialios struktūros ar institucijos – konstitucinio teismo. Visi Aukščiausiojo Teismo teisėjai turi teisę veikti kaip konstitucinio teismo teisėjai. Pagal Estijos sistemą asmenys negali tiesiogiai Aukščiausiajam Teismui teikti prašymo dėl konstitucinės priežiūros, tačiau jie gali tai daryti, kai byla iškeliama paprastame teisme. Vykdomosios valdžios aktai, pažeidžiantys konstitucines žmogaus teises ir laisves, gali būti ginčijami administracinių teismų sistemoje.⁵⁶

Lietuvoje ir Bulgarijoje nėra nustatyta konstitucinio skundo procedūros, tai yra asmenys neturi teisės tiesiogiai kreiptis į konstitucinį teismą dėl pažeistų teisių gynybos, tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas gali būti traktuojamas ir kaip speciali žmogaus teisių apsaugos priemonė,⁵⁷ kadangi Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą pasiekia nemažai klausimų asmenims, įgyvendinantiems Lietuvos Respublikos Konstitucijos 6 str. nuostatas, kad kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija. Teismas, vadovaudamasis Konstitucijos 110 str. nuostata, kad teisėjas negali taikyti įstatymo, prieštaraujančio Konstitucijai, ir matydamas, kad įstatymas ar kitas teisės aktas, taikytinas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, sustabdo bylos nagrinėjimą ir kreipiasi į Konstitucinį Teismą su prašymu spręsti, ar įstatymas ar kitas teisės aktas atitinka Konstituciją. Ir nors asmuo neturi teisės tiesiogiai reikalauti, kad teismas

⁵³ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 1998 m. balandžio 6 d. sprendimas Ts 9/98, – <http://www.trybunal.gov.pl/>.

⁵⁴ Adam A. Vengrijos Respublikos Konstitucinis Teismas – dabartis ir ateitis // Konstitucinė Justicija: dabartis ir ateitis. Tarptautinė konferencija, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įkūrimo penkerių metų sukakčiai, Vilnius, 1998 m. balandžio 23–24 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. – Vilnius. – 1998, p. 109–110.

⁵⁵ Endzinš A. Konstitucinio skundo institutas Latvijoje // Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas. Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga 2002 m. kovo 15–16 d. . – Vilnius. – 2002, p. 74–75.

⁵⁶ Maruste R. Estijos konstitucinės teisės raida ir problemos // Konstitucinė Justicija: dabartis ir ateitis. Tarptautinė konferencija, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įkūrimo penkerių metų sukakčiai, Vilnius, 1998 m. balandžio 23 – 24 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. – Vilnius. – 1998, p. 149–151.

⁵⁷ Birmontienė T. Žmogaus teisių problemos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimuose // Konstitucinė Justicija: dabartis ir ateitis. Tarptautinė konferencija, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įkūrimo penkerių metų sukakčiai, Vilnius, 1998 m. balandžio 23–24 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. – Vilnius. – 1998, p. 120.

tam tikru klausimu kreiptųsi į Konstitucinį Teismą, vis dėlto neretai advokatai, gindami asmens interesus, sugeba pagrįsti tokio žingsnio reikalingumą, ir problemą sprendžia Konstitucinis Teismas. Aišku, atsižvelgiant į tai, akivaizdu, kad toks sprendimo būdas nėra ypač veiksmingas užtikrinant žmogaus teisių apsaugą, tai yra nesuteikiant teisės asmeniui pačiam tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą, kadangi teisinėje literatūroje⁵⁸ pagrįstai teigiama, kad konstitucinės justicijos institucijos veikla, ginant žmogaus teises ir laisves, yra veiksmingiausia tuomet, kai teisiniu reguliavimu yra įtvirtinta piliečių teisė tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį teismą dėl pažeistų subjektinių teisių gynybos.

Vidurio ir Rytų Europos valstybių konstituciniai teismai labai dažnai interpretuoja konstitucijose įtvirtintas nuostatas, susijusias su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis. Tai teisės, susijusios su nuosavybe, privačiu gyvenimo neliečiamumu, teisė į gyvybę, asmens lygiateisiškumu.

Taigi Konstitucinis Teismas gali būti traktuojamas kaip svarbi žmogaus teisių apsaugos institucija, nes jo kompetencijai priskirta viena svarbiausių – teisės aktų atitikties Konstitucijai tikrinimo – funkcijų.

Be konstitucinių teismų, žmogaus teisių ir laisvių apsaugą vykdo ir bendrosios kompetencijos teismai. Demokratinėje valstybėje teismas yra svarbiausia pažeistų žmogaus teisių ir laisvių gynimo institucija, teisė ginti savo teises nepriklausomame ir nešališkame teisme yra viena iš svarbiausių asmens teisių garantijų. Tokia žmogaus teisių ir laisvių gynība įtvirtinta Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose. Pavyzdžiui, Rumunijos Konstitucijos 21 straipsnis: „Kiekvienas asmuo, kurio teisės, laisvės ir interesai yra pažeisti, turi teisę kreiptis į teismą.” Latvijos Konstitucijos 92 straipsnio 1 dalyje pasakyta, kad „asmuo, gimdamas savo teises, turi teisę kreiptis į teismą.” Panašaus turinio Lietuvos Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalis: „Asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą.” Kiek kitaip šią teisę reglamentuoja Lenkijos Konstitucijos 45 straipsnio 1 dalis: „Kiekvienas turi teisę, kad jo būtų teisingai ir viešai, nepagrįstai nevilkindamas išnagrinėtų kompetentingas, nepriklausomas ir nešališkas teismas.” Teisminės gynybos garantija reiškia žmogaus teisę kreiptis į teismą su skundu, prašymu ar pareiškimu ir kartu teismo pareigą – išnagrinėti tokį skundą (prašymą ar pareiškimą) ir priimti dėl jo teisėtą, teisingą ir pagrįstą sprendimą.⁵⁹

Bendrosios jurisdikcijos teismų statuso ypatumas yra ir tas, kad jie yra ir konstitucinio teismo proceso subjektai – Konstitucijoje ir įstatymuose nurodytais atvejais gali sustabdyti bylos nagrinėjimą ir kreiptis į Konstitucinį Teismą nustatyti, ar teisės aktas, kuris turi būti

⁵⁸ Ковлер А. И., Чиркин В. Е., Юлин, Ю. А. Сравнительное конституционное право. Москва: Манускрипт, 1996, с. 206.

⁵⁹ Jovaiša K. Konstitucijos 30 straipsnio komentaras // Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras: 1 dalis – Vilnius. – Teisės institutas. 2000. p. 222.

taikomas konkrečioje byloje, neprieštarauja konstitucijai. Pavyzdžiui, pagal Lenkijos Konstitucijos 193 straipsnį „kiekvienas teismas gali pateikti Konstituciniam Tribunalui teisinį klausimą dėl norminio akto atitikties Konstitucijai, ratifikuotoms tarptautinėms sutartims ar įstatymui, jeigu nuo atsakymo į teisinį klausimą priklauso teismo nagrinėjamos bylos sprendimas.” Panašaus turinio Lietuvos Konstitucijos 110 straipsnio 2 dalis: „Tais atvejais, kai yra pagrindo manyti, kad įstatymas ar kitas teisinis aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, teisėjas sustabdo šios bylos nagrinėjimą ir kreipiasi į Konstitucinį Teismą prašydamas spręsti, ar šis įstatymas ar kitas teisinis aktas atitinka Konstituciją.” Čekijos Konstitucijos 95 straipsnio 2 dalyje skelbiama, kad „tais atvejais, kai teismas turi pagrindo manyti, kad norminis aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, teismas kreipiasi į Konstitucinį Teismą.”

Konstitucinę teisingumo vykdymo funkciją Vidurio ir Rytų Europos šalyse užtikrina: Čekijos Respublikoje – Aukščiausiasis Teismas, aukštesnysis teismas, apylinkių ir apygardų teismai. Vengrijos Respublikoje – Aukščiausiasis Teismas, Sostinės Teismas bei apskrities ir vietiniai teismai. Lenkijos Respublikoje – Aukščiausiasis Teismas, apeliacijos teismas, specialūs teismai, vaivadijų ir rajonų teismai. Lietuvos Respublikoje – Aukščiausiasis Teismas, Apeliacijos teismas, apygardų ir apylinkių teismai. Latvijos Respublikoje – Aukščiausiasis Teismas, apygardų ir apylinkių teismai.

Taigi bendrosios jurisdikcijos teismai nagrinėdami baudžiamąsias ir civilines bylas, realizuoja ne tik konstitucinę teisingumo vykdymo funkciją, bet ir užtikrina piliečių konstitucinių teisių ir laisvių apsaugą.

Vidurio ir Rytų Europos valstybėse labai platų žmogaus teisių klausimų ratą nagrinėja administraciniai teismai. Jų kompetencijai priskirta nagrinėti fizinių asmenų ir juridinių asmenų skundus dėl centrinių valstybinio administravimo subjektų priimtų individualių administracinių aktų ir veiksmų teisėtumo, taip pat dėl vilkinimo atlikti jų kompetencijai priskirtus veiksmus.

Demokratinėje valstybėje svarbu vienokiomis arba kitokiomis priemonėmis užtikrinti, kad valdžia tinkamai elgtųsi su piliečiais. Prižiūrėti vyriausybės ir jai pavaldžių institucijų veiklą yra viena iš parlamento užduočių. Egzistuoja skirtingi būdai ir skirtingos institucijos priežiūrai vykdyti. Taigi pasaulyje tokia institucija žinoma kaip parlamento ombudsmenas.⁶⁰

Ombudsmenai vaidina didelį vaidmenį ginant žmogaus teises ir laisves. Ombudsmenų veiklos paskirtis – užkirsti kelią piktnaudžiavimui ir biurokratizmui valstybės tarnyboje. Būdai ir priemonės, kuriomis ombudsmeno institucijos veikia, yra skirtingi. Ombudsmeno institucijų įgaliojimai pasaulio valstybėse taip pat skiriasi. Tokias institucijas steigia parlamentas, vyriausybė

⁶⁰ Vidrinskaitė S. Ombudsmeno institucijų veikla Vakarų Europos valstybėse // Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. – Monografija. – Vilnius. –2003, p. 319.

arba kitos institucijos tiek valstybiniame, tiek privačiame sektoriuje. Ombudsmenai dažniausiai veikia pagal asmenų skundus ir prašymus, bet gali pradėti tyrimą ir savo iniciatyva. Administracijos veiksmus jis vertina ne tik pagal tai, ar jie atitinka įstatymą, bet ir pagal teisingumo tikslingumo kriterijų. Daugelyje šalių piliečiai gali kreiptis tiesiogiai, kai kuriose per parlamentarus.

Paprastai įkuriama vieno ombudsmeno institucija, pavyzdžiui, Lenkijoje, Rumunijoje, tačiau kai kuriose valstybėse, pavyzdžiui, Vengrijoje, Slovėnijoje jų yra keletas, atsakingų už skirtingas sritis. Ombudsmeno sprendimai neturi privalomosios teisinės galios, bet praktikoje jų paisoma, ypač šalyse, kur ši institucija stipri (Lenkijoje).

Paprastai ombudsmenu skiriamas asmuo, turintis aukštąjį išsilavinimą, žinomas visuomenėje, galintis įtakoti situaciją pareikšdamas savo nuomonę, į kurią paprastai yra atsižvelgiama. Pareigas užima rinkimų būdu.

Parlamento Ombudsmeno institucija įkurta: Lenkijoje, Vengrijoje, Slovėnijoje, Rumunijoje, taip pat iš šios institucijos kildinama Lietuvoje veikianti Seimo kontrolierių institucija, Moterų ir vyrų lygų galimybių ir Vaiko teisių apsaugos kontrolierių institucijos.

Lenkijoje Ombudsmeno institucijos kontrolę vykdo Piliečių teisių gynėjas. Piliečių teisių gynėjo konstituciniai veiklos pagrindai aptariami Lenkijos Respublikos Konstitucijos 208 – 212 straipsniuose. Kaip nurodyta 208 straipsnyje: „Piliečių teisių gynėjas saugo Konstitucijoje ir kituose norminiuose aktuose įtvirtintas žmogaus ir piliečio laisves ir teises; piliečių teisių gynėjo veiklos sritį ir tvarką nustato įstatymas.“ Jį skiria Seimas Senato sutikimu 5 metams. Piliečių teisių gynėjas veikia savarankiškai, yra nepriklausomas nuo kitų valstybės institucijų ir įstatymo nustatytais pagrindais atsako tik Seimui.

Vengrijoje Ombudsmeno institucijos kontrolę vykdo Parlamento Ombudsmenas Piliečių teisėms bei Parlamento Ombudsmenas Nacionalinėms ir Tautinėms Mažumoms. Vengrijos Respublikos Konstitucijoje šių institucijų veikla reglamentuota V skyriuje „Parlamento Ombudsmenas Piliečių teisėms bei Parlamento Ombudsmenas Nacionalinėms ir Tautinėms Mažumoms“ labai glaustai, tik vienas 32B straipsnis. Ombudsmenus skiria Parlamento nariai pasiūlius Respublikos Prezidentui. Taip pat 32B straipsnio 4 dalyje pasakyta, kad „Parlamentas gali specialiai įsteigti Ombudsmenus ginti konstitucines teises ir laisves.“

Slovėnijos Ombudsmeno institucijos konstituciniai veiklos pagrindai aptariami Slovėnijos Respublikos Konstitucijos 159 straipsnyje. Rumunijos Ombudsmeno institucijos konstitucinius veiklos pagrindus reglamentuoja Konstitucijos IV skyrius „Žmonių Gynėjas“.

Ombudsmeno institucija yra steigama ne tik atskirose valstybėse, bet ir Europos Sąjungoje. Kai kurios Vidurio ir Rytų Europos šalys yra Europos Sąjungos narės, todėl ši institucija irgi yra svarbi užtikrinant asmens teisių ir laisvių apsaugą.

Europos ombudsmenas buvo įsteigtas vadovaujantis Europos Sąjungos (Mastrichto) sutartimi, tai yra 1995 metais. Europos bendrijos steigimo sutarties⁶¹ 195 straipsnis nurodo, kad Europos Parlamentas skiria ombudsmeną, kuris turi įgaliojimus priimti kiekvieno ES piliečio arba juridinių ir fizinių asmenų, reziduojančių valstybėje narėje arba turinčių joje savo buveinę, skundus dėl netinkamos Bendrijos institucijų ar įstaigų administravimo atveju, išskyrus Teisingumo Teismą ir Pirmos instancijos teismą, kai šie vykdo teismines funkcijas. Taigi Europos ombudsmenas yra tarsi tiesioginis Bendrijos piliečių ir Bendrijos institucijų tarpininkas, sprendžiantis tarp jų kilusias konfliktines situacijas.⁶²

Panašias ombudsmeno funkcijas atlieka Jungtinių Tautų Organizacijos Vyriausiasis žmogaus teisių komisaras, kurį skiria Generalinė Asamblėja.

Pasaulinė praktika rodo, kad ombudsmeno institutas yra gana efektyvus konstitucinių žmogaus teisių ir laisvių gynimo priemonė. Be abejonės, šis institutas Vidurio ir Rytų Europos valstybėse nėra dar pakankamai efektyvus užtikrinant žmogaus teisių ir laisvių apsaugą, tačiau ateityje galima spėti, kad ombudsmeno institutas taps efektyvi žmogaus teisių ir laisvių gynimo priemonė ir šiame regione.

Taip pat reikia paminėti, kad Vidurio ir Rytų Europos šalys yra Europos Tarybos narės. Šioje tarptautinėje organizacijoje, kaip Europos Taryba, yra įsteigta Žmogaus teisių komisaro pareigybė, kuri pradėjo funkcionuoti nuo 1999 m. bei Europos žmogaus teisių teismas.

Kaip vieną svarbiausių tarptautinių žmogaus teisių garantuojančių institucijų reikia išskirti Europos žmogaus teisių teismą. Šis teismas veikia pagal Europos žmogaus teisių konvencijos išdėstytas nuostatas. Teismo uždavinys yra užtikrinti, kad valstybės, kurios yra pasirašiusios ir ratifikavusios šią Konvenciją, gerbtų Konvencijoje išvardintas teises ir garantijas. Tai daroma nagrinėjant skundus žinomus kaip „peticijos“, svarbu kad ši peticija atitiktų Konvencijoje keliamus reikalavimus. Peticijas gali pateikti individualūs asmenys arba valstybės, jeigu jose nurodoma, kad yra pažeistos įtvirtintos teisės. Nagrinėjami bus tik tie skundai, kuriuose yra skundžiama Konvenciją pasirašiusi ir ratifikavusi valstybė ir tik dėl tų faktų, kurie vyko po Konvencijos ratifikavimo. Peticija bus priimta tik tada, jei bus išnaudotos visos atitinkamos valstybės teisinės gynybos priemonės, kuriomis būtų galima ištaisyti padėtį. Skundą paduoti reikia per šešis mėnesius, nuo to dienos, kai buvo priimtas galutinis vidaus teismo sprendimas. Pasibaigus šiam laikotarpiui Teismas negali priimti peticijos. Nustačius, kad valstybė pažeidė vieną ar kelias teises ar garantijas, Teismas priima sprendimą. Sprendimai yra privalomi: valstybės atsakovės įsipareigoja jų laikytis.⁶³

⁶¹ Europos Bendrijos Steigimo sutartis. –

<http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=229734&Condition2=Europos%20Bendrijos%20Steigimo%20sutartis>

⁶² Paulikas V. Europos Sąjungos institucijos ir valdymas – V.: LTU Leidybos centras, 2004, p. 174.

⁶³ http://www.etib.lt/site_files/zmogaus%20teises/COURTQ-A.DOC

Išvados

Apibendrintai galima teigti, kad XX a. pabaigoje, žlugus totalitariniams režimams, Vidurio ir Rytų Europos valstybės pradėjo naują vystymosi etapą, susijusį su esminėmis konstitucinėmis reformomis. Šios reformos aptariamojo regiono valstybėse neišvengiamai įgavo bendrą bruožą, nors, suprantama, pokyčiai kiekvienoje šalyje turėjo ir savitumų, kuriuos lėmė istorinė patirtis ir svarbiausia – skirtingas valstybių politinis išsivystymas.

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose įtvirtintos asmens teisės ir laisvės sudaro vieną iš fundamentaliausių konstitucinės teisės institutų, kad būtų galima geriau pažinti ir įvertinti asmens teises naujosiose šio regiono šalių konstitucijose. Magistro baigiamojo darbo pirmame skyriuje pateikiama žmogaus teisių ir laisvių samprata ir apžvelgiama jų istorinė raida.

1. Žmogaus ir piliečio teisėms ir laisvėms šiuolaikinėje visuomenėje pripažįstamas didžiausias teisinės vertybės statusas. Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtines ir neatimamos. Tokia aksioma remiasi tiek pirmieji istoriniai žmogaus teisių dokumentai, tiek viso civilizuoto pasaulio konstitucijos. Bet koks žmogaus teisių ir laisvių aiškinimas galimas tik pripažįstant jų prigimtinių pobūdį. Vienas iš svarbiausių žmogaus teisių ir laisvių bruožų – tai jų visuotinumai, universalumas, nedalumas ir tai, kad jos yra viena kitą lemiančios. Vienos teisės ar laisvės įgyvendinimas, neužtikrinant kitos, neįmanomas, o vienos pažeidimas reiškia kitų paneigimą.
2. Šiuolaikinis žmogaus teisių ir laisvių katalogas, užfiksuotas tarptautiniuose dokumentuose, yra ilgo istorinio etalonų ir standartų, tapusių šiuolaikinės visuomenės norma, formavimosi rezultatas, todėl Vidurio ir Rytų Europos šalyse formuojant demokratines asmens teises ir laisves, didelę įtaką ir reikšmę turėjo tarptautiniai dokumentai (ypač Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija).
3. Naujosiose Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose pagal įtvirtintą asmens teisių ir laisvių turinį gali būti skirstomos į tris grupes: asmenines, politines bei socialines ir ekonomines. Kiekvienos šalies įstatymų leidėjas siekia šias teises ir laisves išvardyti pačioje konstitucijoje, o įstatymuose jas tik detalizuoti, suteikti praktinį pobūdį. Pirma, yra išskiriamos pilietinės (asmeninės) teisės ir laisvės, suteikiamos kiekvienam esančiajam tam tikroje valstybės teritorijoje. Politinės teisės ir laisvės, paprastai priklausančios piliečiams, tapo nepriklausomos nuo ideologinių apribojimų ir nuo ankstesnio įsakmaus draudimo. Pagaliau socialinės teisės, tiksliau, teisė ekonominėje ir socialinių santykių bei kultūros srityje, kuriomis suinteresuoti asmenys, turintys mažas pajamas, buvo suformuluotos

realistiškiau. Atkreiptinas dėmesys, kad iš senų konstitucijų yra išbrauktos, o į naujas neįtrauktos normos, nustatančios materialines garantijas.

4. Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose asmens teisių ir laisvių sąrašas, lyginant su buvusiomis demokratinėmis konstitucijomis, yra labiau išplėstas, formuluotės tikslesnės, jaučiamos liberalumo ir demokratiškumo tendencijos, daugiau konkretumo, sustiprintos skelbiamų teisių ir laisvių konstitucinės garantijos. VRE šalių reguliavimo schema panaši, tačiau Lenkijos, Estijos, Čekijos konstitucijose šis institutas įtvirtintas detaliau, Bulgarijoje, Lietuvoje, Latvijoje – itin koncentruotai. Vengrijos Konstitucija, skirtingai nei kitos Vidurio ir Rytų šalių konstitucijos, neišvengė su žmogaus teisėmis ir laisvėmis susijusių socialistinių idėjų įtakos.
5. Individo teisių ir laisvių įgyvendinimo ribojimas yra neišvengiama būtinybė. Vidurio Rytų Europos šalių konstitucijose galima išskirti tokius asmens teisių ir laisvių ribojimo atvejus: kai 1) jomis piktnaudžiaujama; 2) numatoma galimybė riboti įstatymu, tačiau nepateikiant tokio ribojimo pagrindų; 3) naudojimas jomis daro žalą konstitucinėms vertybėms, tai yra siekiant apsaugoti konstitucinę santvarką, visuomenės saugumą, kitų asmenų teises ir laisves, visuomenės dorovę ir moralę; 4) įvardijama institucija („teismas“), taikanti Konstitucijoje numatytą ir įstatymo nustatytą ribojimą; 5) esant tam tikroms išimtinėms aplinkybėms – karo ar nepaprastosios padėties atveju; 6) tam tikroms asmenų grupėms. Vidurio ir Rytų Europos valstybių įstatymų leidėjams nepaliekama galimybės nustatyti galimus teisių ir laisvių apribojimus. Apribojimų ribos paprastai nustatomos pagrindiniame įstatyme. Tai reiškia, kad asmens teisių ir laisvių ribojimas yra suformuluotas tiesiogiai konstitucijose.
6. Svarbiausias demokratinės valstybės uždavinys – tai žmogaus teisių ir laisvių pripažinimas, jų apsauga. Vidurio ir Rytų Europos šalyse teisinės žmogaus teisių garantijos visų pirma remiasi konstitucijos, kurioje įtvirtintos pagrindinės teisės ir laisvės, autoritetu ir tiesioginiu taikymu. Žmogaus teisių ir laisvių apsaugą šio regiono šalyse užtikrina konstituciniai teismai, bendrosios kompetencijos teismai, specializuoti teismai, tai yra administraciniai teismai, bei Ombudsmeno institucijos. Taip pat žmogaus teisių apsaugos srityje nemažą vaidmenį vaidina ir tarptautinės teisės sistema, kadangi tarptautinės teisės bendrieji principai ir normos įeina į nacionalinę teisę. Juridiškai žmogaus teisių apsauga Vidurio ir Rytų Europos šalyse atitinka demokratinei teisinei valstybei keliamus reikalavimus.
7. Naujų Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų tekstų ir kitų konstitucinės teisės norminių teisės aktų analizė lyginamuoju aspektu leidžia daryti išvadą, kad VRE šalių konstitucijose žmogaus teisių doktrina šiandien atitinka Europos teisės standartus ir

reikalavimus, o tai yra vienas iš svarbiausių kriterijų, kuriuo vadovaujantis galima spręsti, koks yra šio regiono šalių demokratiškumo, jose egzistuojančio teisingumo lygis.

LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai ir jų rinkiniai

1. Bulgarijos Respublikos Konstitucija. Priimta 1991 m. liepos 12d. // http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/bu00000_.html
2. Čekijos Respublikos Konstitucija. Priimta 1992 m. gruodžio 16d. // http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ez00000_.html
3. Čekijos Respublikos Pagrindinių teisių ir laisvių chartija. Priimta 1992 m. gruodžio 16 d. // http://test.concourt.cz/angl_verze/rights.html
4. Estijos Respublikos Konstitucija. Priimta 1992 m. birželio 18d. // Užsienio šalių konstitucijos: mokomasis leidinys. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 161-195.
5. Latvijos Respublikos Konstitucija. Priimta 1992 m. vasario 15d. // Užsienio šalių konstitucijos: mokomasis leidinys. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 196-211.
6. Lenkijos Respublikos Konstitucija. Priimta 1997 m. balandžio 02d. // Užsienio šalių konstitucijos: mokomasis leidinys. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 212-303.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Priimta 1992 m. spalio 25d. - V., 1993.
8. Rumunijos Konstitucija. Priimta 1991 m. lapkričio 21d. // http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ro00000_.html
9. Slovakijos Respublikos Konstitucija. Priimta 1992 m. rugsėjo 23d. // http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/lo00000_.html
10. Slovėnijos Respublikos Konstitucija. Priimta 1991 m. gruodžio 23d. // http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/si00000_.html
11. Vengrijos Respublikos Konstitucija. Priimta 1949 m. liepos 20d. (taisyta 1988 – 1992m.) // http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/hu00000_.html
12. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. // <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=19841&Condition2=>
13. Europos Bendrijos Steigimo sutartis. // <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=229734&Condition2=Europos%20Bendrijos%20Steigimo%20sutartis>
14. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius. – 1991, p. 9.

Teismų sprendimai

1. Latvijos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 1 d. sprendimas Nr. 03-05(99). – <http://www.satv.tiesa.gov.lv>.
2. Latvijos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 19 d. sprendimas. <http://www.satv.tiesa.gov.lv>.
3. Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 1998 m. balandžio 6 d. sprendimas Ts 9/98, – <http://www.trybunal.gov.pl/>.
4. Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 1999 m. birželio 22 d. sprendimas K 5/99. – <http://www.trybunal.gov.pl/>.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Valstybės žinios, 1995-01-27, Nr. 9-199.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3, 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2d. nutarimas Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Valstybės žinios, 1997-02-19, Nr. 15-314.
7. Vengrijos Respublikos Konstitucinio Teismo 1990 m. spalio 31 d. sprendimas Nr. 23/1990. (X. 31.) AB – <http://www.mkab.hu/en/enpage1.htm>.

Specialioji literatūra

1. Adam A. Vengrijos Respublikos Konstitucinis Teismas – dabartis ir ateitis // Konstitucinė Justicija: dabartis ir ateitis. Tarptautinė konferencija, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įkūrimo penkerių metų sukakčiai, Vilnius, 1998 m. balandžio 23–24 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. – Vilnius. – 1998, p. 109–114.
2. Birmontienė T. Žmogaus teisių problemos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimuose // Konstitucinė Justicija: dabartis ir ateitis. Tarptautinė konferencija, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įkūrimo penkerių metų sukakčiai, Vilnius,

- 1998m. balandžio 23–24 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. – Vilnius. – 1998, p. 120–126.
3. Birmontienė T. Žmogaus teisės Lietuvos Respublikos Konstitucijoje // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. V., 1998, p. 129–138.
 4. Birmontienė T. Žmogaus teisės // Žmogaus socialinė raida. – Vilnius. – 2001, p. 189–202.
 5. Birmontienė T. Žmogaus teisės ir jų įtvirtinimas Lietuvos Respublikos konstitucinėje teisėje // Lietuvos konstitucinė teisė: Vadovėlis. – Vilnius. – 2001, p. 273–364.
 6. Čiočys P. Teisės pagrindai // Konstitucinė teisė: Mokomoji knyga, – Vilnius. – 2002, p. 56–70.
 7. Endzinš A. Konstitucinio skundo institutas Latvijoje // Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas. Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga 2002 m. kovo 15–16 d. . – Vilnius. – 2002, p. 73–81.
 8. Garlicki L. Polskie prawo konstytucyjne.Zarys wykladu. Wydanie 2. Warszawa, Liber, 1998, p. 95.
 9. Jarašiūnas E. Apie konstitucinės justicijos funkcijas // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Konferencijos medžiaga, V: Lietuvos žmogaus teisių centras 1998., p. 139–156.
 10. Jarašiūnas E. Pagrindinių teisių katalogas ir konstitucinė justicija // Žmogaus teisių apsaugos mechanizmas. Konferencinė medžiaga. – Vilnius. – 1997, p. 6–22.
 11. Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste // Jurisprudencija 2002. T. 30(22). p. 47–58.
 12. Jovaiša K. Konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių sisteminė ir loginė analizė (įvadas) // Teisės problemos, 1999/1–2, p. 11–17.
 13. Jovaiša K. Konstitucijos 30 straipsnio komentaras // Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras: 1 dalis – Vilnius. – Teisės institutas. 2000. p. 222–235.
 14. Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis. – Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001 (I leidimas).
 15. Lomanienė N. Žmogaus teisės: idėjos istorija // Žmogaus teisės Lietuvoje. Teoriniai ir praktiniai aspektai: straipsnių rinkinys. – Vilnius. – 1996, p. 11.
 16. Maruste R. Estijos konstitucinės teisės raida ir problemos // Konstitucinė Justicija: dabartis ir ateitis. Tarptautinė konferencija, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įkūrimo penkerių metų sukakčiai, Vilnius, 1998 m. balandžio 23 – 24 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. – Vilnius. – 1998, p. 147–153.
 17. Osiatynski W. A Brief History of the Constitution // East European Constitutional Review. Volume 6 Number 2, 3 – Spring & Summer 1997. – <http://www.law.nyu.edu/eecr/volumes.html>

18. Paksas. A. Tarptautinės ir nacionalinės žmogaus teisių apsaugos priemonės ir institucijos // Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. – Monografija. – Vilnius. – 2003, p. 39–94.
19. Paulikas V. Europos Sąjungos institucijos ir valdymas – V.: LTU Leidybos centras, 2004, p. 174.
20. Pavilionis V. Konstitucijos 21 straipsnio komentaras // Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras: 1 dalis – Vilnius. – Teisės institutas. 2000. p. 144–162.
21. Spruogis E. Pilietinių ir politinių bei ekonominių, socialinių ir kultūrinių asmens teisių santykis // Jurisprudencija. – T. 21 (13), 2001, p. 37–46.
22. Staugaitytė V. Lenkijos Respublikos 1997 m. Konstitucija // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. Kolektyvinė monografija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005, p. 287–326.
23. Taube C. Konstitucinės jurisprudencijos ir Europos Žmogaus teisių teismo jurisprudencijos tarpusavio sąveika // Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas. Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga. – Vilnius. – 2002, p. 201–211.
24. Vaišvila A. Žmogaus teisės ir jų istorinė raida // Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. – Monografija. – Vilnius. – 2003, p. 95–108.
25. Vaišvila A. Žmogaus teisių realybė – teisinės valstybės esaties matas // Asmens konstitucinės teisės Lietuvoje: konferencijos medžiaga. – Vilnius. – LKT, 1996, p. 13–16.
26. Vidrinskaitė S. Ombudsmeno institucijų veikla Vakarų Europos valstybėse // Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. – Monografija. – Vilnius. – 2003, p. 319–358.
27. Конституционное право. Москва. 1999, с. 140.
28. Ковлер А. И., Чиркин В. Е., Юлин, Ю. А. Сравнительное конституционное право. Москва: Манускрит, 1996, с. 206.
29. Ливцин Р. З. Теория права 1994, с. 157.
30. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных странах. М., 2003, р. 74.
31. Златопольский Д. Государственное право зарубежных стран: Восточной Европы и Азии. Москва, Зерцало, 2000.

Interneto svetainės

1. <http://www.britannica.com/>
2. <http://www.etib.lt/>
3. http://www.etib.lt/site_files/zmogaus%20teises/COURTQ-A.DOC

4. <http://www.lawresearch.com/v2/case/case-law-globally.htm>
5. <http://www.mkab.hu/en/enpage3.htm>
6. <http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/index.html>
7. <http://www.satv.tiesa.gov.lv/>
8. <http://www.seimas.lt>
9. <http://www.trybunal.gov.pl/>

Raktiniai žodžiai: Konstitucija, konstitucinės žmogaus teisės, žmogaus teisių ribojimas, žmogaus teisių apsaugos garantijos.

ASMENS TEISĖS NAUJOSIOSE VIDURIO IR RYTŲ EUROPOS ŠALIŲ KONSTITUCIJOSE SANTRAUKA

XX a. pabaigoje, po totalitarinių režimų žlugimo, Vidurio ir Rytų Europos valstybės pradėjo naują vystymosi etapą, susijusi su esminėmis konstitucinėmis reformomis. Konstitucinės reformos Vidurio ir Rytų Europos valstybėse neišvengiamai įgavo bendrą bruožą, kadangi buvo atsidūrusios panašioje socialinėje, ekonominėje ir teisinėje situacijoje. Suprantama, šie pokyčiai kiekvienoje šalyje turėjo ir savitumą, kuriuos sąlygojo istorinė patirtis, skirtingas valstybių politinis išsivystymas. Atsirado būtinybė užtikrinti žmogaus teises ir laisves, jų įgyvendinimą bei apsaugą. Daugelis šių šalių priėmė naujas Konstitucijas. 1991 m. Bulgarijos, Rumunijos, Slovėnijos, 1992 m. Lietuvos, Estijos, Čekijos, Slovakijos Konstitucijos, 1997 m. Lenkijos Konstitucija. Kaip naujas reikėtų vertinti Latvijos ir Vengrijos konstitucijas, kurios buvo tikslintos arba papildytos iš esmės.

Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose įtvirtintos asmens teisės ir laisvės sudaro vieną iš fundamentaliausių konstitucinės teisės institutų. Formuojant demokratines asmens teises ir laisves Vidurio ir Rytų Europos šalyse, didelę įtaką ir reikšmę turėjo tarptautiniai dokumentai. Šiame magistro baigiamajame darbe analizuojamos Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijose įtvirtintos žmogaus teisės bei laisvės, detalios atskleidžiamos pagal teisių turinį, asmeninės, politinės ir socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės. Dėmesys sutelkiamas į žmogaus teisių ir laisvių ribojimo problematiką. Ir įvertinamos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantijos.

Keywords: Constitution, constitutional human rights, restriction of human rights, human rights' protection guarantees.

HUMAN RIGHTS IN THE NEW CONSTITUTIONS OF CENTRAL AND EASTEN EUROPE SUMMARY

At the end of XX century, after the collapse of totalitarian regimes, Central and Eastern European states started a new development process related to essential constitutional reforms. It became necessary to ensure human rights and freedoms, their fulfilment and protection. Constitutional reforms in Central and Eastern European countries inevitably gained mutual features as they found themselves in similar social, economic and legal situation. Naturally, these changes were specific in each country, as they were influenced by historic experience and different level of political development in different countries. Many countries adopted new Constitutions. Bulgaria, Romania, Slovenia in 1991, Lithuania, Estonia, Czechia, Slovakia in 1992, Poland in 1997. Constitutions of Latvia and Hungary should be valued as new ones, as they were corrected and amended essentially.

Human rights and freedoms confirmed in the constitutions of Central and Eastern European countries make one of the most fundamental institutions of constitutional law. International documents had great impact and meaning in forming democratic human rights and freedoms in Central and Eastern European countries. This master thesis analysis human rights and freedoms confirmed in the constitutions of Central and Eastern European countries as well as discloses in detail personal, political and social, economic and cultural rights according to the content of rights. Attention is paid to the problem of restriction of human rights and freedoms. Human rights' protection guarantees are also evaluated.

PRIEDAS

1 lentelē. Konstitūcijas priēmimo data

Valstybē	Konstitūcijas priēmimo data
Bulgarija	1991-07-12
Čekija	1992-12-16
Estija	1992-10-06
Latvija	1922-01-15* (<i>taisyta ir pildyta 1991 m. ir vēliau</i>)
Lenkija	1997-04-02
Rumunija	1991-12-08
Slovakija	1992-09-01
Slovēnija	1991-12-23
Vengrija	1949 07 20* (<i>taisyta 1988 m. ir vēliau</i>)